DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14067

Turna nad Bodvou Memorial Book

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

©2003 THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY AND
THE NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

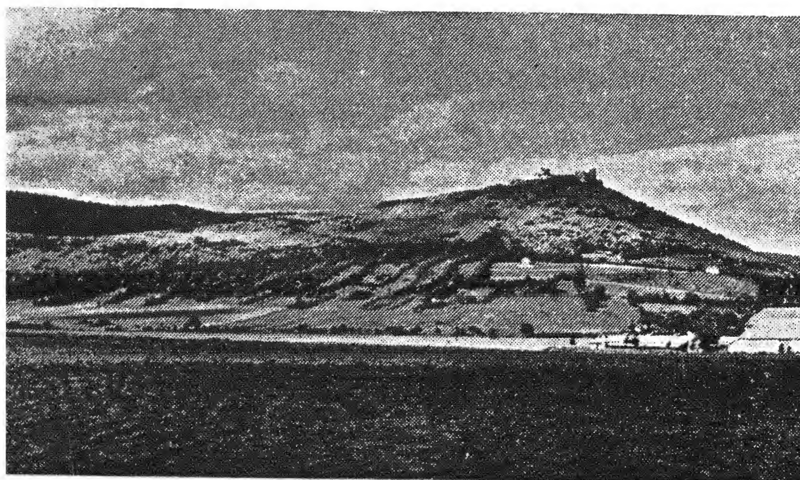
TITLE	K.K. Turna ṿeha-sevivah.
IMPRINT	880-03 [Israel : ḥ. mo. l., 1995?]
DESCRIPT	76 p. : ill. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Slovakia -- Turna nad Bodvou.
	Turna nad Bodvou (Slovakia) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Slovakia -- Turna nad Bodvou.
ADD'L TITLE	Ṭurna ṿeha-sevivah

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ק"ק טורנא
והסביבה

ק"ק טורנא והסביבה

בעזרת השי"ת

מבוא

גלוי וידוע שמנהגי ישראל אשר היו נהוגים בבית הורינו, – לרבות אלה הפשוטים – נחרתים לצמיתות במעמקי נשמותינו כגירסא דינקותא, והופכים בגיל העמידה לחוויות בלתי נשכחות, המעוררות כיסופים מתוקים נוגים לבית יהודי חם, הקורן שלמות יהודית.

התרפקות על אותו עבר, שהיה ואיננו עוד, הופכת לעתים את זכרונותינו למציאות חיה. בייחוד מכאיבה העובדה, כי יקיריך הופרדו מעליך בכוח, ולא זכו להגיע לארץ ישראל – אליו השתוקקו והתפללו להגיע כל ימיהם.

ברכתו האחרונה והנאצלת של אבינו הי"ד העניקה לנו עוז ותעצומות נפש לשאת את סבלותינו ולהתרומם מעליהן, כי דברי הטעם שהשמיע באזנינו שימשו לנו אתגר ללכת בעקבותיו. כאשר – בניגוד לגזר דינו – נחתמנו לחיים ב"ראמפה" של אושביץ, הוא חיבק אותנו ואמר: **"לאן שתגיעו בהשגחת הבורא, לעולם אל תשכחו את מוצאכם!"**... לאחר מכן, נטל את טליתו ותפיליו, אחז ביד אִמנו והילדים הקטנים, ויצא ביודעין למסע קידוש השם, כמליונים מבני עמנו. יהא זכרם ברוך!

גם לבנו יעקב שהי' בבודפסט, כתב במכתב פרידה: **"אנו הולכים לקידוש השם, אתה תשאר בעזהי"ת, תלמד משניות לעילוי נשמתינו, אל תשכח מאיזה בית אתה בא ואל תעזוב הדרך בו חונכת."**

בנו ובנותיו:

יעקב גוטמן, חיי' ליבע גסנר, מרים ברקוביץ', מלכה וולצבכר.

"ויאמר יוסף אל אחיו: אנכי מת, ואלוקים פקוד יפקוד אתכם, והעלה אתכם מן הארץ הזאת אל הארץ אשר נשבע לאברהם, ליצחק וליעקב".

(בראשית נ', כ"ד)

טורנא

כפר קטן במחוז אבאויטורנא (בין המחוזות ספש, בורשוד וגמר). בתחילת המאה מנה פחות מאלפיים תושבים, מרביתם הונגרים, מיעוטם סלובקים וכששים משפחות יהודיות דוברות הונגרית שנמשכו אל ההונגרים אפילו בתקופת השלטון הצ'כי בין שתי מלחמות עולם. מרבית התושבים היו חוטבי עצים (אשוח ותאשור) או יצרני יין מפרי הגפן, ואילו היהודים היו כמעט כולם סוחרים בעלי מלאכה או מתווכים. רכבת צרת פסים קישרה בין הכפר לבין העיר קושיצה (קאשוי). במחוז התקיימו קהילות יהודיות קטנות מזה מאות בשנים.

רבני הקהילה

רבי מנחם מנדל טננבוים

רבי שמואל טננבוים

בין הדיינים הראשונים, נציין את ר' אברהם יעקב ראזע, המוזכר בכתבי ר' יהודה אסד (תקנ"ד-תרכ"ו). ר' אברהם יעקב היה חותנו של ר' שרגא צבי טננבאום (תקפ"ו- תרנ"ז) אב"ד של ק"ק סנדרו (תר"ח) ואח"כ של ק"ק צ'אט (תרל"ד) בעל שו"ת נטע שורק ועוד. אחיו, ר' יעקב טננבאום,

(תקצ"ב–תרנ"ו) הי' אב"ד ק"ק טאלי' (תרי"ח) ואב"ד ק"ק צ'אט ומשנת תרל"ג אב"ד ק"ק פוטנוק שם הקים ישיבה ששמה הלך לפניה בכל רחבי המדינה. חיבוריו שו"ת נהרי אפסמון, שמן אפרסמון ועוד, הוצאו לאור ע"י בניו, לאחר פטירתו.
חתניו היו: ר' שמואל בנימין יונגרייז – אב"ד של ק"ק פילק, ר' חיים יהודה טננבאום – אב"ד של ק"ק קבה, בניו ר' מאיר ממלא מקומו בק"ק פוטנוק ור' מנחם מנדל טננבאום, כיהן כאב"ד של ק"ק טורנא עד הילקחו עם כל בני ביתו וצאן מרעיתו לאושביץ בגיל 92. רעייתו, חיה גיטל, היתה בת הבעל "נטע שורק". בניו היו: ר' משה טננבאום אב"ד ק"ק מולדוי (ספשי) ור' שמואל שהי' דיין דק"ק טורנא, שזוגתו מרים בת ר' פנחס שטרן היתה מצד אמה נכדת ר' ישראל קצבורג מאוזד. רובם נספו בשואה: ר' שמואל הדיין, מרים אשתו, וילדיהם: חנה, פרומה רבקה, שרגא צבי, יוסף יהודה, שרה הנדל, בעלה יהודה לוי וילדיהם אסתר ופנחס. שרדו: דבורה, סלובי, טאובה, יעקב ובריינדל. חתנו של ר' מנחם מנדל היה הרב שמשון נייפלד דיין במישקולץ.

משפחת הרב נקלעה לאבל כבד עוד ב–תרצ"ב בפטירת נכדו של האב"ד ר' מנחם מנדל זצ"ל, הי"ד. על כך נכתב בעתון היהודי ב–ז' שבט אותה שנה:

פטירה בטורנא. "אסון כבד זיעזע את קהילתנו. בנו בכורו של ר' שמואל טננבאום, ישראל חיים בן ה–י"ז, לקה לפתע במחלה ממארת ונלקח לבית החולים בקאשוי, שם נפטר בייסורים קשים ביום שבת קודש פרשת וירא כשעלה עמוד השחר, כי יד הרופאים קצרה מלהושיעו. למחרת נתקיימה הלוויתו. ראש המספידים היה סבו של המנוח, אחר כך קם האב השבור והרצוץ לשאת דברים בקולו החנוק מבכי. כמו כן נפרדו ממנו דודו, הרב ממולדבה, ובשם חברת ש"ס וחברה קדישא – ר' דוד גוטמן. רבים מבני ק"ק מולדבה, כל חסידי הרב האב"ד תושבי קאשוי וכמובן כל יהודי טורנא השתתפו בהלוויה. תנצב"ה.

על פטירת הרבנית חיה גיטל אשת הראב"ד ב–ת"ש , דיווח העתון היהודי ב–כ"ח אלול ת"ש בזו הלשון:
"עונש מן השמים ירד עלי קהילתנו. הרבנית המיטיבה, שהיתה אהובה על כולנו, גוועה, כשהיא סגופה ונגועת–חולי אחר הגיעה לגבורות (82). כבת הגאון המופלג ממזוצ'ט ה"נטע שורק", גילמה באישיותה את בת ישראל הכשרה משכבר הימים. בהלוויתה, שנערכה ביום ששי לפני הדלקת הנרות, נפרדו ממנה בעלה, נכדה – הרב לוי וחתנה הרב נויפלד ממישקולץ. בשם בני הקהילה, הספידה ר' דוד גוטמן. תנצב"ה."

קהילת טורנא בעתונות:

אודות אירועים חשובים באותה עיר ואם בישראל, דווח בקביעות בטאון היהדות החרדית בהונגריא, ע"י הסופר המחונן ר' יוסף גוטמן ז"ל. מלבד פירסומים צנועים אלה, לא מצאנו חומר נוסף.

בחירות בקהילה: גליון העיתון היהודי מיום ב' ניסן תרפ"ט מעדכננו בדבר בחירת הדיין מטורנא, ואלה דבריו:
מטורנא מודיעים: ב-כא' אדר א' נערכה האספה הכללית הבלתי שגרתית של הקהילה החרדית בטורנא. במרכז סדר היום עמדה בחירת הדיין. כבקשת הרב האב"ד, בחרה ההנהלה ב-ז'אדר א' בבנו, ר' שמואל טננבאום, לתפקיד דיין, והאסיפה הכללית רשמה לפניה, פה אחד, את ההחלטה המרגשת. היו"ר הודיע על כך לראב"ד ולבנו הנבחר כדיין, ואלה הודו לה בלבביות על החלטתה, כמו כן עמדה על סדר היום בחירת הנהלה חדשה תחת זו היוצאת, אך האסיפה לא היתה מוכנה לרשום לפניה את כתב ההתפטרות של ההנהלה הקודמת לפיכך נשארו על כנם: היו"ר ר' דוד רוט, סגנו ר' יוסף ברקו, המזכיר ר' יוסף גוטמן, הגיזבר ר' ברוך וידר, האחראים על בית הכנסת - ר' דב וייסברגר ור' א.גרינהוט. בנוסף לכך, אירעה אירוע מענין בשעת האסיפה: המדובר בענינו של אחד מחברי הקהילה, שהתנגד בכל תוקף לתשלום "מס לתלמוד תורה". כאשר נזפה בו ההנהלה על הימנעותו מפרעון המס, עלב האיש ביו"ר ובהנהלה גם יחד. כתגובה על התנהגותו, ביקשה ההנהלה המצומצמת להוציאו מהקהילה. דרישה זו הועברה אל האסיפה הכללית, לאחר שהנאשם הגיש ערר. תוך כדי דיון באספה, קרא היו"ר את המאמר "תנאי השלום בקהילה", מגליון 13 של העתון היהודי, המוכיח כי אסור לסכן את טובת הקהילה והציבור בגין חוסר משמעת מצד חבר זה או אחר, אלא לנקוט ביד קשה נגד ההורס".

חיים רוחניים של היהודים בק"ק טורנא:

ככל הכפרים הקטנים, כן היתה קהילת טורנא מנותקת מעולם הקלוקל העירוני, אך השכילה לעשות גדולות ונצורות בארגון פעולות חברה ללא כל סיוע מן החוץ.

הצעירים שעבדו בשעות היום התכנסו מדי ערב לשיעור גמרא. בלילות שבת, התקיימו שיעורים בהלכות שבת ואח"כ שירים ותשבחות כנהוג. בליל חג הפורים, הוזמנו כל יהודי טורנא, מבוגרים וקטנים כאחד, למסיבת "משחק פורים" (="פורים שפיל").

הנשים התכנסו, כמובן, במועדון נפרד. בשבתות אחרי הצהרים נפגשו שם, לקרוא בצוותא פרק מתוך "צאנה וראנה" בתרגומו ההונגרי של יהושע גולדשטיין מדונסרדאהעי, ולדון בלקחיה המוסריים של פרשת השבוע. בחודשי האביב והקיץ, שתו בצמא גם את דברי חז"ל במסכת אבות. עד שעת ההבדלה, התעמקו בנות קהילתנו בערכיה הנצחיים של תורת ישראל...

בחג החנוכה, ערכה מרת רבקה גוטמן מסיבת תה לצרכי צדקה, והעלתה על בימת מועדוננו מקהלה ומחזות. בנות גיסותיה, ליעבע גוטמן ויולי וידר, דקלמו שירי חנוכה וסיפורים שונים מניסי חנוכה.

על מועדון הנשים, כתב העתון היהודי בבודפשט, בעריכת ר' יוסף גרוסברג, ביום ה' ח' טבת תרצ"ג :

"אגודת הנשים היהודיות האורתודוכסיות בטורנא בחרה מחדש בהנהלתה שפעלה היטב בשנה האחרונה: הרבנית מ. טננבוים יו"ר, הגב' מרים וידר וגב' רוט – סגניות היו"ר. האגודה ערכה בחג החנוכה ערב תה עם תכנית אמנותית, למטרות צדקה. ערב זה הצליח מעל למשוער, מבחינה מוסרית וכלכלית כאחת. הופעה נהדרת היתה ל–8 הבנות הקטנות שהיוו מנורה חיה: טויבע וסלובי טננבוים, בריינדל, רבקה וחי' ליעבע גוטמן, ר' וייסברגר, א' וייס, ו' גליק".

משרה חדשה ואסון:

מפאת גילו המופלג, נאסרה על ר' אייזיק אהרנפלד השוחט מלאכת השחיטה, אם כי היה עדיין במיטב כוחותיו. לאחר שנפטרה זוגתו נשא את קרובתו הצעירה שרה. אותה שרה התפרסמה כעקרת בית למופת, והיתה משוכנעת, כי לא תצטרך לעזוב את ביתה, אך שניהם נלקחו לאושביץ.

בעתון היהודי, ב–ל' שבט תרצ"ד, הוציאה הקהילה מכרז: "הקהילה החרדית דטורנא מודיעה בזאת ברבים על מכרז למשרת שוחט, שנתפנתה עקב פרישה לגימלאות. המועמד חייב להיות ירא שמים מרבים, שו"ב מומחה, בעל תפלה ומוהל טוב. השכר לפי הסכמה. רשאים להשתתף במכרז אזרחים צ'כוסלובקים מנוסים ומאומנים שהוסמכו מטעם שלושת הרבנים האורתודוכסיים הרשמיים. עליהם להמציא את העתקי תעודותיהם במצורף לבקשותיהם. הוצאות הנסיעה תוחזרנה רק למי שייבחר". – א' ליכטמן, יו"ר.

השוחט החדש, ר' יוסף גולדברגר, נתחבב על כולנו מעבר לתחום הצר של מלאכתו היומיומית. הוא הצטיין במאור פנים נדירה וכשליח ציבור שזקנו מגודל וקולו נעים ומעורב בדעת עם הבריות. אך כנראה, הקב"ה ניסהו: בערב ראש השנה, כשנהרו כל יהודי הקהילה לבית הכנסת, יצאו שתי בנותיו לכביש, ומכונית דוהרת, שנהגה מנע דריסת כלב, דרסה את סוניוקה בת ה-4, ילדה נאה תכולת עין וזהובת צמה. סוניוקה אמנם הצילה את אחותה הקטנה ע"י דחיפתה לתעלה שבצד הכביש, אך היא עצמה נפצעה, ובכדי נלקחה ע"י אמה לבית החולים אשר בקאשוי.. אותו ר"ה נשא אביה תפלה קורעת לב שבה הכריע את כולם. כעבור עשר שנים פגשה סוניוקה את הוריה, אחיה ואחיותיה בעולם האמת, לאחר שאלה החזירו נשמתם לקונם בתאי הגזים. הי"ד.

רצח: קהילת טורנא בת כשישים משפחות היתה כמשפחה אחת גדולה. כאחים ממש, נטלנו חלק, אלה בשמחתם וביגונם של אלה. לדוגמה:
באחד הלילות התעוררנו כולנו לאור לשונות אש שאחזו בבית משפחת ובר. לשווא ניסו הדיירים והכבאים לכבות את הדליקה... על כך דיווח העתון היהודי ב-ב'בניסן תרצ"ה:

"אסון בטורנא". מר מאיר ובר, סוחר בן 68 ואחותו בת ה-62 נפלו קרבן לשוד מזוין איום ונורא. השודדים פלשו לביתם ביום ד' שעבר לעת ערב, ניפצו את גולגלותיהם ורצחום. דירתם נשדדה והוצתה בנפט שנשפך על ריהוטה ועל שתי הגופות. הלווייתם נתקיימה למחרת, בהשתתפות כל בני הקהילה. הרב האב"ד ר' מ"מ טננבאום הספידם בזעזוע נפשי עמוק".

כרוניקה מהעתון היהודי מיום ה' ט' מרחשוון תרצ"א:

"ברית מילה, בר מצוה ואירוסין באותה משפחה. מטורנא מודיעים לנו: ראה"ק ירא השמים של קהילתנו, ר' ברוך וידר, חגג חגיגה משפחתית משולשת. בשבת בראשית שימש כסנדק לבנו הקטן של גיסו, ר' יוסף גוטמן. בשעת סעודת המצוה דרש הראב"ד ר' מ"מ טננבוים, בנו הדיין ר' שמואל, האב המאושר והסנדק. למחרת נערכה חגיגה מרשימה אך צנועה - ארוסי בתו של ר' ברוך וידר עם הב' אברהם שאהן, בנו של בעל טחנת הקמח, ר' יוסף מנאג'יסולוש. החתן המיועד דרש בחריפות ומגידות בסעודת הארוסין השתתפו גם בני משפחת שאהן מטיסאוילק, משפחת כץ מברגסס ומשפחת פרידמן מחוסט. בשבת האחרונה הופיעו כל בני הקהילה בבית ראה"ק, כדי לברך את צעיר בניו, אליעזר, לרגל סעודת הבר מצוה שלו, בה השמיע דברי תורה ופרשנות הנחמדים מזהב ומפז רב".

ר' יוסף גוטמן על פטירת אמו:
על ההלוויה, כותב העתון היהודי בגיליונו מיום ה' כג' מרחשוון תרצ"א : **פטירתה של אשה דגולה.** מטורנא מודיעים לנו: אלמנת ר' יעקב גוטמן נפטרה בשיבה טובה – בגיל 79. משפחה גדולה מאוד מתאבלת על המנוחה. היא השאירה אחריה שמונה ילדים, ששים ושבעה נכדים ועשרים ושלושה נינים. להלוויה הוזמן במברק חתנה, ראב"ד של ק"ק היוצ'בה, אך נבצר ממנו להגיע, היות ושומרי הגבול הצ'כיים בהידשנמט לא איפשרו לו להיכנס מפאת חוסר ויזה. הספידוה בהלוויה: הראב"ד ר' מ"מ טננבוים, בנו ר' שמואל, שני בניה, ר' דוד ור' יוסף, וכן חתנה, ר' ברוך וידר. תנצב"ה.

לאחר ה"שחרור":

מגיליונו של העתון היהודי מיום ה' כט' אדר תרצ"ט:
"חגה של ק"ק טורנא. הקהילה היהודית דטורנא שהוחזרה למולדת, חגגה ביום א' שעבר בצורה מרשימה. בני ק"ק סין, שהופרדו לפני 20 שנה ע"י הסכם טריאנון, הופיעו בטורנא תחת הנהגת מר וייסברגר – יו"ר המחוז, והודיעו בחגיגיות על חידוש הצטרפותם למחוז הרבני של טורנא. באותה הזדמנות פתחו בפעולה למען החזרת מחוז נגיבאטור, שהופרד אף הוא לפני 20 שנה. בסיום המפגש החגיגי, הופיעו האב"ד ר' מ"מ טננבוים ובנו, שנתקבלו במחיאות כפיים סוערות ע"י כל הנאספים. במרכז היום עמד נאומו החגיגי, שזור הרגשות הדתיים והפטריוטיים, של ר' דוד גוטמן."

תולדות האורתודוכסיה / מאת: ר' יוסף גוטמן.

לפני שבועיים, במלאת ששים שנה להפרדת האורתודוכסיה בסלובקיה, פירסם "העתון היהודי" מאמר ראשי אודות מאבקה הנועז של היהדות החרדית נגד פורצי הגדר, שהסתיים בנצחון דגל תורתנו הקדושה ונושאיו. ביקרתי, איפוא, אצל מוהר"ר מ"מ טננבאום שליט"א, וביקשתיו לדווח לעתוננו אודות פעילות פוריה זו. כידוע, כבוד הרב האב"ד הנו נצר למשפחה מפוארת: בנו של בעל "נהרי אפרסמון" ונכדו של בעל "רחובות הנהר". זה האחרון היה אחד משמונת הרבנים הדגולים שהופיעו לראיון בחצר המלכות של הקיסר פרנץ יוזף, ונחלו הצלחה בלתי רגילה.

פתח כבוד הרב הראב"ד בסיפורו: לאורתודוכסיה העירונית אין כל מושג על פשר הביטוי "הפרדת האורתודוכסיה". זאת יודעים ומבינים רק יוצאי קהילות קטנות, שהרכבן היה מגוון ביותר, מבחינת אורח חיים שונים של

בני הקהילה, נתאפשרה איפוא, הנהגת הקהילה ע"י פורקי עול למיניהם. גורמים אלה השתדלו להציב בפנינו אבני נגף ומכשול, כשדובר על הקמת מוסד חרדי זה או אחר. ביקשנו לשנות את פני הדברים בדרך ההתבדלות המוחלטת מהנאולוגים ומן המתבוללים המובהקים, כהוראת החת"ם סופר זצ"ל (תקכ"ג–ת"ר). מפעלנו היה כרוך בקשיים לא מעטים, כי יריבינו לדעה לא נפלו מאיתנו בהשכלתם התורנית, אלא שבזו למסורת הרבנית, סילפו דברי תורה ולגלגו על פסקי חכמים. הם נקטו בכל האמצעים (כולל אלימות), ובלבד שתיכשלנה תכניותינו. ביחוד הרבו להטעות את השלטונות ע"י בדותות שונות. בהתאם למידע שנתקבל מה"נאולוגים", חילקה המלכות את מחוזות הבחירה כך, שבמקומות בהם היוו החרדים רוב, כגון סטמר או מרמרוש סיגט, ניתן יהיה לבחור בפחות נציגים מאשר באזורים המאוכלסים בעיקר ע"י יהודים תלושים מן השרשים. בימי הבחירות לא נמנעו אחינו הנאולוגים משיטות טרור בכל מקום! כתוצאה מכך הוחלט, למשל בגיונגיוש, שם היה ראש הקהילה נאולוגי, לערוך כל חתונה אך ורק בין כתלי בית הכנסת, וחלילה לשנות, אלא אם כן הכלה יצאה לתרבות רעה, למען תתביישנה בעתיד גם הבנות החרדיות, וכולן תשאפנה לעמוד תחת החופה בתוך בית הכנסת. כשראו מנהיגינו הצדיקים, שלא יוכלו להשיג את מבוקשם בקרב אנשי השררה בגין חוסנם ועוצמתם של הנאולוגים, החליטו לבקש ראיון אצל הקיסר. בחרו, איפוא, בשמונה רבנים בעלי שיעור קומה, ביניהם הרבי מסיגט (ה"ייטב לב"), ר' מנחם אש ושניים מצאצאי החת"ם סופר – ר' אברהם שמואל בנימין וולף – ה"כתב סופר" (תקע"ה–תרל"א) ור' חיים סופר. גם סבי "הרחובות הנהר" השתתף במשלחת.

בהגיעם לווינה, ניגשו תחילה אל ר' יצחק דויטש, אדם מכובד מאד וקרוב למלכות, למען ישפיע על השליט שיקבלם. להפתעתם הרבה, אירחם הרב בקרירות רבה, וסרב בכל תוקף לתווך בינם לבין הקיסר. כיוון שהתנהגותו היתה חשודה בעיניהם, החליטו לבקר בביתו שנית, למחרת. כאשר מאן הרב דויטש לקום לעזרתם גם הפעם, ניסה הראב"ד של ק"ק אונגוואר, ר' מנחם אש, להיכנס עמו בדברים:

"ראה, יהודי יקר, אנו, רבני הונגריא, נלחמים זה שנים למען מטרה קדושה מאד – ביצור חומות היהדות. לשם השגתה, כיתתנו רגלינו עד הלום – להביא את ענייננו בפני הקיסר ולבקש את תמיכתו הרוממה. דרכך, עלינו לקבוע מועד פגישה אצל הוד מלכותו. לפיכך הננו מתחננים אליך, אנא בחסדך קום לסייע לנו, והקב"ה ישלם את שכרך. והיה אם החרש תחריש בעת הזאת – רווח והצלה יעמוד לנו ממקום אחר, ואתה ובית אביך תאבדו!"

התייצבות חריפה זו הביכה מעט את הרב דויטש. הוא קם מכסאו וקרא בזעם: "רבותי, בטרם הופעתם, הודיעוני כמה אדונים מבודפשט, כי האורחים העומדים לבוא בצל קורתי אינם יהודים הונגרים אלא מהגרים מסיתים ומסכסכים - מגליציה..." (כידוע נחשדו יהודי גליציה בהונגריה למחרחרי ריב.)

מיד הציג ר' מנחם אש את חבריו בפני המארח, וחייך במרירות: "ראה, אדוני, זהו ה"כתב סופר", יליד פרסבורג, זהו רבה הראשי של ק"ק סיגט... איש מהנוכחים אינו "גליציאנר"..."

בלית ברירה נאלץ הרב דויטש לגשת אל הקיסר ולהשפיע עליו שיקבע מועד לראיון עם שמונת הרבנים, וכמו שכתוב לב מלכים ושרים ביד ד' הם יצאו מפתח ארמונו כשידם על העליונה.

(מחבר כל המאמרים המסומנים מהעתון היהודי הוא אבינו ר' יוסף גוטמן הי"ד)

הסכיתו, המוני בית ישראל שבתפוצות הגולה. מאמרו של אבא זצ"ל הובא לעיל כדי להזכירכם, כי אי אפשר לברוח מן היהדות או לחבל כהוא-זה באחדות הדת והתורה המגלמת אותה. אלוקי ישראל דובר הצדקות, אשר בנו בחר מכל עם ולשון, כיוון וסובב את ההתפתחות ההיסטורית כך, שלמרות התרחקותם מתורתו, לא יפלה הצורר לטובה את אלה שדימו להתקרב לגויים.

ה"חדר"

כתבה: חביבה גסנר לבית גוטמן.

"מתהלך בתומו צדיק, אשרי בניו אחריו"

(משלי כ', ז')

"...אשר בנינו כנטיעים, מגודלים בנעוריהם"

(תהלים קמ"ד, י"ב)

אין שכינה שורה אלא במקום שעוסקים בתורה ובמצוות הרבה. לימוד התורה נותן טעם ותוכן לחיים, מקרב את האדם היהודי אל השלמות המוסרית, ומבטיח לו שכר בעולם הבא. הצעירים שהתחנכו על ברכי התורה, הם הם ששמרו על עצם קיומנו מדור לדור, כעם סגולה ואור לגויים, כי משה אמת ותורתו אמת.

אכן, בטורנא דקדקו במצוות קלה כבחמורה, ולמדו הרבה תורה. לא לחינם נקראה קהילתנו "ירושלים הקטנה".

ה"חדר" של טורנא שכן מאחורי בית הכנסת, בסמוך לשפת נחל "מלום", ותמיד בקעו ממנו קולותיהם הערבים של הילדים. כשמלאו לכל ילד

שלוש שנים, גזזו את שערו הארוך, הכתירוהו בכיפה, שהוא נשאה על ראשו בגאווה גלויה אף יותר מאשר המלך את כתרו. בבוקר קשר האב את עיני הפעוט ולקחו ל"חדר", לעיני כל יהודי הכפר, למען יראו וידעו, שהוא כבר ילד גדול, ההולך ללמוד אלף-בית ניקוד, קריאה, חומש עם רש"י, ומאוחר יותר – משנה וגמרא. בשבתות, לאחר הגשת החמין, בחן האב את בקיאותם של צאצאיו, לשמחתה הרבה של האם.

בגלל חוק חינוך חובה למדו הילדים לפני הצהרים והגדולים גם אחה"צ בבתי הספר הממלכתיים, ואילו רק לאחר שעה 4 אחר הצהריים עד 7 ו-8 בערב וביום המנוחה הנוצרי – למדו ב"חדר". באותם ימי קיץ שלא ירד גשם, התרחצו במימי הנחל "מלום", שזרם ממש מתחת לחלונות ה"חדר". בימי ששי, אחה"צ לימדו האבות את בניהם לשחות בנהר "בודווה".

נחל "מלום" זיכה אותנו בשמחות ובחוויות רבות. הוא זרם מן האגם שבחוות הרוזן פלוויצ'יני, והפעיל את טחנות הקמח. בסתו, כאשר חבטו את האגוזים מעצי אחוזתו, נפלו מיעוטם לסליו ורובם נקלעו לאגם – משם לנחל. הילדים ציפו בקוצר רוח לעונה זו. בפרוש חג הסוכות, שלו מן המים את ואגוזי ההפקר, והרבו לשחק בהם. משחקם היה יפה ורווי מתח. האגוז הגדול ביותר היה ה"ראש". כל ילד שאף להגיע אליו, למען תגיע לחלקו כל שורת האגוזים. אולם היתה גם צורת משחק פחות זריזה, ("קופקה" בסלובקית) שבה היה חשש שמא יישברו אגוזים אחדים, ואלה נפסלו. נאלצנו, איפוא, להשליכם, כי מנהגנו שלא לאכול אגוזים לפני הושענא רבא ("אגוז" = בגימטריא "חטא" חסר אחת, ולא רצינו "לטעום טעם חטא", כביכול, בתשרי חודש הכפרה והחגים). בימי חג הפסח, הועבר מחוות הרוזן פרי עץ החרוב. גם אותו ניצלו הילדים לשעשועים, יותר מאשר לאכילה, ושיחקו בגרעיניהם "זוג או פרד" בחדרים מחוממים היטב, כיוון שבחג האביב עדיין קר מאד בגולה האירופית.לכבוד חג המצות, קבל כל ילד בגדים חדשים, נקיים מחמץ, ולמחרת ליל הסדר, או בימי חול המועד, הסתובבו ברחובות להראותם לחבריהם. הם סיפרו איש לרעהו על המתנה שהובטחה לכל אחד ממסדרי הסדר עבור החזרת האפיקומן.

בחנוכה עיצבו השלג והכפור ציורים דמויי פרח על חלונות בתינו (מה רבו מעשיך ה'), ומבחוץ נשמעו פעמוני הסוסים ומזחלותיהם. המלמד סיפר, כמובן, על נס פך השמן ונצחון החשמונאים, והילדים שתו בצמא את דבריו. בערב שיחקנו בסביבון, שבגולה לא נחרת עליו "נס גדול היה **פה**", כי אם "נס גדול היה **שם**". אם נפל הסביבון על האות "ש", פירושו של

דבר היה הפסד, כי סוף סוף הנס התרחש בארץ ישראל; והיה אם נפל על "ג" – סימל הדבר רווח, שכן נס גדול כלשהו יכול לקרות גם בחוץ לארץ. המרוויח הזריז, שבזכותו, נפל הסביבון על האות "ג", התחלק עם חבריו, כך שאיש לא הפסיד, למעשה... אך לא בכסף שחקנו, אלא בסוכריות צבעוניות שהוכנו במיוחד לכבוד החג. רק בפורים הותר לילדים לקבל מעות בתשלום ממביאי משלוח המנות, ותמורתן קנו מתנות פסח להוריהם.

אנה זה נעלמתם, הילדים הקטנים, משה, שלמה, אברהם, יוסף?... זה עתה למדתם ב"חדר", וכבר עליתם השמימה עם מלמדיכם כקרבנות שוא לשנאת עשו ליעקב... המלאכים מקשיבים לכם בעת שינון הברכות, ועונים אחריכם "אמן"!

לפנינו שירם (המתורגם מהונגרית) של משה ושלמה גוטמן,

שהופיע בעתון היהודי ביום י' אדר תרצ"ט לכבוד חג פורים

(כשבוע לפני פלישת הגרמנים ימ"ש לאוסטרי')

חוה משה רחל שלמה

שנהרגו על קידוש השם באושויץ

לכבוד לנו את עצמנו להראות...
בחג פורים באנו לבלות,
אבקשך, איפוא, ידיד או קרוב,
על דברינו רק לצחוק לרוב.

על הפרחים קיימים גם קוצים...
אנשים רבים את רעתנו רוצים
אחד המן, אחד קוזה או גוגה...
תמיד יהודים רדפו, היה זה באופנה...

יהודי אשכנז סובלים כבר שש שנים,
הכירו רק צרות, גברים, נשים, בנים...
גוגה מונה בארץ הרומנים
לגזול את זכויות ה"יהודונים".

החרס ישבר מאבן נוחתת...
כך יקרה גם אם יהיה להיפך,
האביון גורלו תמיד לסבול...
אם ישמין ואף אם משקלן יפול!

כאשר האביון אך ינוע
העשיר יכעס, הלא זה ידוע.
על העני לשתוק ולחשוש,
עליו לסבול ולפחוד עד בוש...

עמים אחרים גאים ואמידים
אך היהודים חלשים מתמידים...
מכים בהם על ימין ועל שמאל
גורלם הוא רק כאב ושכול.

וי, אלוקים, הפנה מבטך אל עמך
אותם בראת בצלמך

תן להם כבר שלום ומנוחה...
אושר, שמחה ורווחה

אל המן עצמו הגיעה ה"תמורה",
כי הוא האיש הכי רע,
עשרת בניו נתלו בעקבותיו,
על עמוד התליה, כי כך מוטב...

כזה יהיה סופם של כולם,
אשר היהודים נרדפים בגבולם,
עמנו המעונה ישמח ויגיל,
בעיני יהודים יופיעו דמעות גיל...

קורא נעים, אולי לא היו אחי הקטנים הי"ד משוררים ממש, אלא "כותבי שירים" או חרזנים, על כל פנים, העובדה, שהשאירו אחריהם כתב יד מקורי זה, מדגימה לנו כישרון פוטנציאלי לכתיבה בכלל. הרי ידוע הדבר, כי מבין ששת מיליוני קרבנות הנאצים, היו גם סופרים, משוררים, ציירים, מלחינים, יוצרים וכיו"ב... זאת ועוד, אין זה חזון נפרץ, כי לכבוד חג הפורים ייכתב חיבור פיוטי טרגי-קומי כזה אפילו לצרכי "פורים שפיעל" של חובבים. כמה מצער לחשוב על כך, כי אחי הקטנים, כמיליון וחצי ילדים אחרים, לא זכו להאריך ימים ולשמוח כראוי בפורימים "הבאים עלינו לטובה", בגלל פשעי המן המודרני, שהפעם הצליח להשמיד, להרוג ולאבד לפחות שליש מהעם היהודי...

אבינו, ר' יוסף גוטמן הי"ד

ר' יוסף גוטמן נולד בטורנא, מחוז אבאוי, ביום הכיפורים תרנ"א. אביו, ר' יעקב גוטמן, היה צאצא למשפחת רבנים ידועה, אם כי הוא בעצמו לא שמש ברבנות, אלא מסיבות אישיות נדד לאמריקה. שם עבר הרבה נסיונות, עקב זאת חזר לארץ מולדתו.

בשובו, נשא לאשה את בת דודתו הצנועה , רחל גוטמן בת ט"ז. רחל נפטרה בשנת תרצ"א, בגיל 79. שמונה ילדים, ששים ושבעה נכדים, עשרים ושלושה נינים חלקו לה כבוד אחרון. הילדים התחנכו באווירה חרדית מובהקת, ור' יעקב גוטמן רכש לחתנו הראשון דירה נפרדת, לבל יפריעוהו בתלמודו. במשך יג' שנה, היה סמוך על שלחן חותנו, יחד עם משפחתו הצעירה, והקשר בין שניהם כיששכר וזבולון. את כל זמנו הקדיש החתן להגדיל תורה ולהאדירה. את בניו שלח ללמוד בישיבת אונסדורף. שלושתם, אליעזר, דוד ויוסף, היו אף הם תלמידי חכמים גדולים . הצעיר מביניהם, יוסף, היה בן 17 בפטירת אביו. הוא ניצל את שנותיו היפות ביותר לעיסוק בתורה: יב' שנה ויג' "זמנים" כתלמיד

בישיבה ואח"כ בנסיעות תקופות) התאבק בעפר רגליו של מורו ורבו הגאון מאונסדורף, הצדיק הדגול מרבבה, שמשנתו נחרתה בזכרונו עד סוף ימיו.

ר' יוסף גוטמן הי"ד היה אחד מחכמי הקהילות האורתודוכסיות בהונגריא בשנות הצער והזעם, ועד יום עלותו על מוקד על קדוש ה', שמר אמונים לתורת רבו הגדול, הגאון מאונסדורף זצ"ל. הוא כתב סיפורים קצרים על נושאים יהודיים וחיי הקהילות הקטנות במחוז הולדתו. יצירותיו זכו להערכה בקרב הציבור היהודי החרדי בהונגריא.

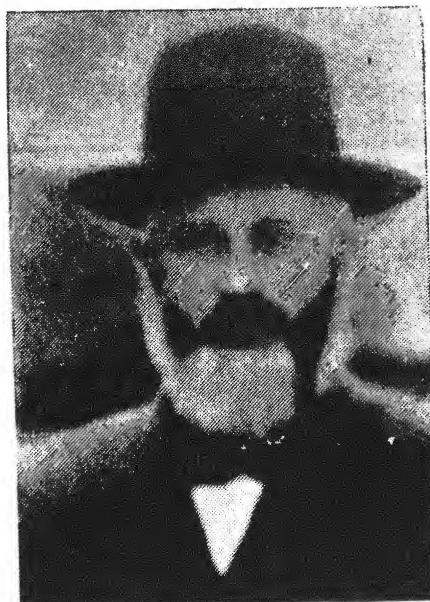
אחרי מלחמת העולם הראשונה, לקח לאשה את רבקה קליין הי"ד שהיתה ממשפחת ה"ישמח משה" מאויהעל . הם קיוו בעזה"י לגדל את שמונת ילדיהם לתורה , לחופה ולמעשים טובים. אך בינתיים השתלט השטן על מדינות אירופה. ב–כט' אייר תש"ד בשערי ברקנאו, נפרד ר' יוסף גוטמן הי"ד ממשפחתו האהובה, שמרביתה הושמדה ע"י הנאצים ימח שמם וזכרם.

ה' יקום נקמת דם עבדיו השפוך

בית ר' יוסף ור' דוד גוטמן בטורנא

ר' דוד גוטמן הי"ד

אח – אבי (ר' יוסף גוטמן הי"ד,) ר' דוד, נמנה עם חשובי ק"ק טורנא. הוא היה תלמיד חכם מופלג, ונהירין היו לו שבילי דאורייתא כשבילי דטורנא. לא זו בלבד, אלא נודע אף כבן בית בחכמות העולם (!). הצטיין בהדרת פנים והתפרסם כנואם בחסד. בימים שהוזמנה לעירנו אישיות רשמית חשובה, עמד תמיד בראש מקבלי הפנים, וכשנתבקש לשאת דברים בפני אורחים רשמיים – הלהיבו הגיגיו את קהל המאזינים, ללא הבדל דת ולאום. אפילו כהני הדת הנוצרים בעת ביקורם בטורנא, התרשמו עמוקות מפניני חכמתו.

בנוסף לכך, כדאי להזכיר, כי שאר בשרי המנוח קיים מצוות הכנסת אורחים בהידור יוצא מהכלל. בהגיע הרבי ממונקטש זצ"ל לטורנא, במשך מסעו הסיבובי בכל קהילות המדינה, כבר המתינו לו (בבית ר' דוד גוטמן) שולחנות ערוכים, בהם ימצאו אורחיו כל מיני מטעמים שמורים, סדורים וברורים שכמותם הספיקה לא רק לסתם עמך שנהרו אל האורח הצדיק לבקש את ברכתו, אלא אפילו לשיריים שחולקו ע"י הרבי בכבודו ובעצמו.

אי אפשר היה לתאר את קהילתנו מבלעדי ר' דוד גוטמן: הוא טיפל גם ביתומים, ביקר חולים, וכראש החברה קדישא – עקב אחרי שלבי גסיסתו של כל חולה. ברגע שקרא הקב"ה לאחד הנפטרים בנוכחותו של אחי-אבי,

מייד הזדרז להכינו לדרכו האחרונה. אין צורך לומר, שככל הגברים והנשים אשר כיהנו בתפקיד זה בגולה – ביצע המצוה לשם שמיים גרידא, ומעולם לא הרהר על שכר חומרי. ר' דוד הי' גם מגיד שיעור בחברת ש"ס, בה למדו בעלי הבתים שיעור גמרא כל ערב לאחר תפלת ערבית.

קצו לא היה שונה מגורלם של רוב יהודי אירופה: הוא הובל לאושביץ יחד עם אשתו, גיטה לבית פרלשטיין, וילדיו... ממשפחתו בת 17 הנפשות, שניים בלבד נמלטו מהתופת: בריינדל ורבקה.

יהא זכרם ברוך. אנא ה', ברוב רחמיך וחסדיך, קדש מלחמה על כל הגויים אשר לא ידעוך ואשר נטלו את נשמות הצדיקים האלה. קבצם עד מהרה אל עמק יהושפט, והצמיתם, למען לא יבושו עמי לעולם!

מרים גוטמן – וידר ("דודה מרי")

מרים היתה אחות אבי. כל בני הכפר הכירוה כאשה צדקת, שמעולם לא קפצה את ידה לאחיה האביון. כיוון שהיתה אמידה, ניצלה את ממונה להשגים מירביים בתחום הצדקה, השקולה כנגד כל המצוות, ותמיד השתדלה לתמוך בכל הנזקקים, במשפחתנו ומחוצה לה.

כאשר עלה הכורת על יהדות סלובקיה, נשאה בגורל שאר היהודים. ה' עזר לה להמלט מהגטו (יחד עם בעלה ר' ברוך ושני נכדיה) לבודפשט, אך גם שם עברה עליהם כוס היגונים, אשר לא האטה ולא הרפתה, אם כי כבר מלאו כסליהם ונפשם ממרוריה. בגמר המלחמה, חזרו אל ישוב קרוב למגוריהם הקודם (ספשי), אך בראותם שגם לאחר ההריגות הגדולות לא שקטה שנאת הגוים, החליטו לעלות לארץ ישראל. אבל הצורר הבריטי שלט אז בארץ, והתאמץ להשלים את מלאכת השטן הגרמני. מרים חסה על בריאות בעלה ושל עצמה הרופפת, ולא מלאה לבה לעלות על אוניית מעפילים. כרבים אחרים, העדיפה, איפוא, בינתיים את גלות אמריקה על מנת לעלות אח"כ משם לא"י אך לדאבון לב לא זכתה לכך. נפטרה בגיל 62 בארה"ב.

תנצב"ה.

אסונן של שלוש רבקות

א' הרבנית

אבי ספר לנו: "ביום חורפי קר, בבוקר השכם, החלפנו רכבות במישקולץ, ועלינו על הרכבת המקומית, המובילה היישר עד היוצ'בה... הרכבת המתה נשות איכרים שהסיעו את סחורתן למישקולץ, וכבר היו בדרכן חזרה להיוצ'בה.

כמעט כולן בכו בכי גדול. בתוכם אשה דוויה... כל כך מעירה... לבי דפק בחזקה. ידעתי כבר שהכל לשוא, אבל אחרנו את המועד... קודם לכן קבלנו מכתב מגיסי שנבוא מיד, כי אחותי, רבקה, חולה אנושה. נבהלנו מאוד. אשה צעירה, אם לילדים קטנים... עם קבלת הוויזה, עלינו על הרכבת, אמי ואני, ונסענו להונגריא. משהגענו, הקביל את פנינו הראב"ד בביתו, במילה כואבת אחת: "אחרתם". אחותי המסכנה כבר היתה מושכבת על הרצפה, לאחר יציאת נשמתה. בעלה ושבעת יתומיה בכו ללא הרף. לשוא הגיעה אמה, גם היא לא יכלה עוד להחיות את בתה הבכורה רבקה, שהלכה בדרך כל בשר על פני משפחתה, והחזירה נשמתה לבוראה בדמי ימיה".

הראב"ד ספר לאבי: "חלמתי, שבאמצע תפלתי בבית הכנסת, פתאום נפל הנר מן הפמוט וכבה. התעוררתי בבהלה, בתחושה רעה, ורצתי לבית הכנסת. למרבה הפלא, הפך תוכן חלומי למציאות: כשהתפללתי שם, נפל הנר וכבה! כיסיתי את פני, ומשהו נגע בכתפי להוליכני אל אשתי, ששכבה על ערש דווי..."

ב' הרעיה והאם

אמי, רבקה קליין, נולדה בשאטוראליאויהי בקיץ תרנ"ה, כילדה השביעית בבית. אמה, יהודית לבית פינדלינג, נפטרה בעודה בת שנתיים. אחיה ואחיותיה – חוה, יעקב, משה, מרדכי, זלמן, שמעון ורחל בת אחותה יהודית שנפטרה בצעירותה – היגרו לאמריקה לפני ואחרי מלחמת העולם הראשונה.

לאחר 3 שנות האבל על מות אשתו נשא זקנינו ר' שמואל-אהרון קליין את האלמנה מלכה גולד שגידלה את הילדים באהבה כאשר עשתה לדוד בנה. ב-תר"פ נישאה רבקה לר' יוסף גוטמן. היה זה זווג משמים, ונולדו להם עשרה ילדים.

כבת-עיר, לא עברה ברצון לכפר, מחשש שמא לא תתאקלם. בכל זאת נתקבלה בזרועות פתוחות, ונתחבבה על כולם כילידת המקום, עד כדי כך, שקראו לה "דודה רגינה" או "אשת ר' יוסף"

קרני נפשה אפפו את כל הבית. היא היתה לא רק אומנת המשפחה, אלא גם ידידה יועצת ומסייעת רשמית לתושבי הכפר. עדינותה, יפי נפשה וצניעותה עודדו אף את המיואשים ביותר! היא היתה צדקת למופת אשר פעלה, טיפלה וניחמה שלא על מנת לקבל פרס והיה מורא שמים עליה, עד שהתביישה כאשר הודו לה! בהידור מצוה קיימה דברים שאדם אוכל מפרותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא, כגון הכנסת אורחים, גמילות חסדים והלווית המת. ברוח זו חנכה אותנו.

היא הפיצה בחיי הכפר גם ערכים רוחניים: אירגנה לנשים ערבי פגישות על כוס תה, בהם לימדה את הבנות לשיר ולדקלם. היא היתה לב לבה של התאחדות נשי טורנא, ועמדה ליד מיטת כל יולדת. (המיילדת, גב' נאגיי, לא ניגשה לעבודתה בטרם הגיעה!) כשאחד השכנים נפל למשכב, למדה מהרופא את אופני השימוש בכל סוגי התרופות, כדי לקיים מצוות ביקור חולים ביתר שלמות, שעה שלא יתפנה. נכחה בכל מקום בו נזקקו לעזרתה! תוך כדי תפירה, ישבנו סביב מכונתה, והקשבנו בפה פעור לסיפוריה היפים. בשבתות, בין מנחה למעריב, ישבו במחיצתה הצעירות, והאזינו לקול סיפוריה. מעולם לא ידענו מתי היא ישנה! אפילו בשעות הלילה מצאה תעסוקה תרומית בבית... עם עלות השחר עוררה את העוזרת, והלכה בעצמה להביא לנו חלב טרי. היא לא ראתה שום דבר מיוחד במעשיה, וזו היתה גדולתה. תמיד השתדלה להוסיף עוד ועוד צדקה, ידע, ואמונה, כי מצאה זמן לכל.

זכור לי היטב שיר ששמעתי מפיה (תרגום חופשי):
תישן, תישן, תתעורר / תתאכזב כי אין ברירה,
מאחלת לך שינה ארוכה / התעוררות מאוחרת ואכזבה קטנה.
...באושביץ נישקתי בפעם האחרונה את ידה היקרה, אשר לא תלטפני עוד לעולם. אמא, שמרי עלינו ממרום מנוחתך, כי תהא מנוחתך עדן. הי"ד.

ג' הכלה

גיסתי, רבקה ויזן, נולדה בטרבש ב-ב ניסן תרפ"ו. אביה היה ר' חיים משה צבי ויזן, אמה - בלומה לבית גרינפלד. האם נפטרה באביב ימיה, והאב נאלץ לגדל בגפו את ששת ילדיו הקטנים.

עם גבור האנטישמיות בסלובקיה, היתה משפחתה בין הראשונים אשר

גורשה כחסרת אזרחות. גם בהונגריה לא הורשו להתיישב, וגורשו משם בחזרה. הסלובקים טענו שהיתה זו טעות והם נשארו תקועים בשדה הפתוח. מהטילטולים קיבל אביה, דלקת ריאות , נפטר ונטמן ליד קבר רבו הצדיק מאונסדורף. יבינתיים השתוללה המלחמה. הדודים בקושיצה קלטו את המשפחה שנותרה ללא הורים, עד שגם משם הובלו כל היהודים למחנות באביב תש"ד. עברה את הגיהנום של אושביץ ומחנות ריכוז והשמדה אחרים. בסיון תש"ה שבה לקושיצה, שם נפגשה עם שני אחיה, שמואל יוסף ויצחק אהרון. שלושתם נמנו וגמרו לעלות לארץ ישראל, דרך בודפשט ושופרון. ב-כ"ח טבת תש"ו חצו את הגבול האיטלקי. רבקה עלתה ארצה באניה "ארבע חרויות" (פדה). לאחר שבועיים טלטולים, השתלטו הבריטים על האניה וגרשו את נוסעיה לקפריסין. בכ"ו שבט תש"ז הגיע תורם לעלות ארצה. התחנות הבאות היו: עתלית, קרית שמואל ולבסוף - "בית עולות" שיסד הרב א' קליין זצ"ל, בחיפה.

בז' תמוז נישאה לאחי, יעקב גוטמן, בנו של ר' יוסף גוטמן הי"ד. ה' בירכם בשמונה ילדים מוצלחים. הם חיו באושר ובעושר, וחילקו את רכושם גם עם העניים. ביתם היה פתוח לרווחה לכל אורח, ועניים היו מסובין על שולחנם. רבקה היתה רעיה מהימנה, אם מסורה, צדקת אמתית. בערב שבת, כשהלכו בעלה וששת בניה לבית הכנסת, נפרדו ממנה בנשיקת יד .ופניה קרנו מאושר כתמיד. במטפחת לבנה על ראשה ובסינר לבן על מותנה, הדליקה את הנרות, ולאחר מכן אמרה תפלה קצרה לריבון העולם, שיתן לה ולכל קרוביה חיים ארוכים, ויזכה אותה לגדל בנים ובני בנים צדיקים וחסידים, זרע קודש למופת. לא רק הנרות דלקו בבית, אלא האורה והשמחה של יום השבת זהרו בנשמתה ופיזרו ניצוצות קדושה לכל פינות הבית. הקיים עונג גדול יותר מאשר היטהרות מאבק החולין לכבוד יום שבת קודש?

היא נצמדה לשתי בנותיה, וסיפרה להן סיפורים, לשמחתן הרבה. כשחזרו הגברים מבית הכנסת, בירכו את שבת המלכה שעמדה על הסף, בשירת הפיוט "שלום עליכם מלאכי השלום, מלאכי עליון, ממלך מלכי המלכים הקדוש-ברוך-הוא"

הכאב פרץ לביתם כרעם ביום בהיר. מוצאי יו"ט ראשון של חג הסוכות, בהתאסף ראשי המשפחה, חשה רבקה ברע, ומייד הועברה לבית החולים, שם גילו הרופאים אצלה מחלה ממארת ל"ע. לאחר שעברה ניתוח דחוף, ציפו כולם להחלמתה. היא נתיסרה עוד שנים מספר, אך לבסוף יצאה נשמתה הטהורה בעודה בת מ"ו שנה בלבד. השאירה אחריה בעל צעיר, שמונה יתומים, וקרובים שאהבוה מאד. היא הובאה למנוחות בהר

הזיתים שבירושלים. כעבור שנים מספר, הלך גם נכדה הבכור הילד שמואל שמעלקא בן ה-9 בדרך כל בשר, ונטמן על ידה. תנצב"ה.
למרבה הצער, שניהם סבלו מאותה מחלה שהיא עדיין חשוכת מרפא. ה' ישמרנו מכל צרה ועקתא.

הדודה יהודית (אחות סבינו ר' שמואל אהרון ז"ל)

כשהעלו יהודי הגולה את ירושלים על ראש שמחתם, אחת שאלו מאת ה': לעלות אליה או לפחות להקבר בה. אך מעטים מזעיר זכו להגשים חלומם.

אברהם לנר ודודה יהודית היו מאוהבי ציון, עלו ארצה עוד ב-תרס"א, והשתכנו ב"בתי אונגרין" שבירושלים. הדוד היה רופא צדיק, שמעולם לא הסכים לקבל כסף מן העניים. אפילו את תרופותיהם קנה מכספו, ואת הממון שבאמצעותו נתמך ע"י קרוביו מאמריקה - פיזר נתן לאביונים. הוא היה מוכן לסבול חרפת רעב, ובלבד שיעלה בידו לתרום לצרכי ציבור או צדקה. נפטר בשנות מלחמת העולם תרע"ז.

ידוע ברבים הסגולה, כי חוט משי ארוך, שהוקף שבע פעמים סביב קבר רחל, היא סגולה לרפואה שלימה. משפחת לנר שלחה לנו חוטים מקבר רחל, ואלה באמת עזרו תמיד. כמו כן שלחה לנו מפות לכיסוי החלות בשבת ויום טוב ומטפחות ראש כדת וכדין.

הדודה נתפרסמה בזכות כיסי סינורה, שהיו תמיד מלאים כל טוב. מדי עברה בשכונות המצוקה בעיר הקודש, רוקנה אותם לכל דיכפין. בימי חול הסתפקה בלחם צר ומים לחץ, ורק לכבוד שבת מלכתא בישלה מעדנים. בלילות שבת היתה דירתה מוארת כארמון, והתארחו בה העני, הגר, היתום והאלמנה.

בהושענא רבא שנת תרצ"ה לא ביקרה בבית הכנסת ונשארה במיטה. כשנכנסה אליה שכנתה, ביקשה ממנה מים לנטילת ידיים. כשהאהילה על עיניה לומר קריאת שמע, הלכה בדרך כל הארץ. כאשה צדקת נפטרה, ובשיבה טובה, בהר הזיתים היתה קבורתה.

כאמור, ב-תשל"ג נטמנה לצדה רבקה גוטמן בת ה-מ"ו, אם לשמונה ילדים, וב-תש"מ - נכד רבקה, שמואל ("שמלקה") בן ה-ט'. כנראה חסר פרח בגן עדן של מעלה, והקב"ה ביקש לאמץ אליו את שאר בשרי בטרם הגיע למצוות...

יהא זכרם ברוך. יתפללו למעננו, שיבוא לציון גואל, ובית המקדש נכון יהיה בראש ההרים, במהרה בימינו, אמן.

ר' שמואל אהרן קליין זצ"ל.

(מתוך הספד של אבינו הי"ד על חותנו ז"ל)

כשנפטר רבה בר-נחמני - כתוב בגמרא - יצתה בת קול מן השמים: "אשריך, רבה בר נחמני, גופך טהור ונשמתך יצאתה בטהור!". כאשר נתפשטה בשורת איוב זו עד ישיבת פומבדיתא שבראשה עמד, יצאו להלוויתו אביי ורבא, אך לא מצאו את גופו. תוך כדי חיפוש נקלעו לשדה, והנה עופות מאהילים מעל גופה כלשהי. משהתקרבו, זיהו את גויית מורם ורבם... הם הספידוהו שלושה ימים ואחר שהודעום מהשמים- שעדיין לא מספיק- המשיכו עד שבעה ימים.

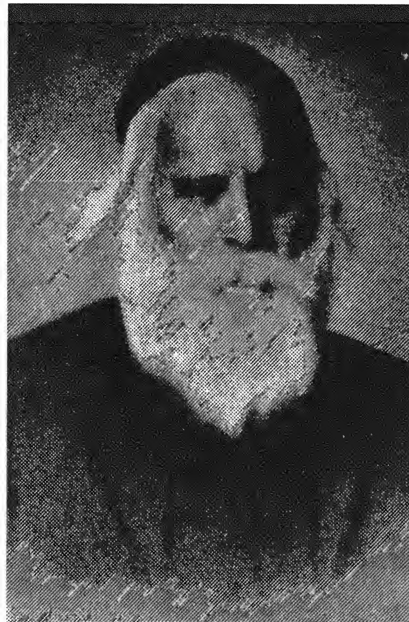
נזכרתי באגדה זו בקבלי את המידע המזעזע משאטוראליאויהיי, בדבר פטירתו של חותני הגדול בתורה ובחכמה, ר' שמואל אהרן קליין ז"ל. אמנם היה הוא יהודי מצניע לכת שלא התפאר במעשיו, אולם עם היוודע הקץ, דימיתי בנפשי אותה בת קול עתיקה, על אותו משקל: "תבורך, ר' שמואל אהרן, גופך טהור ונשמתך יצאתה בטהור!".

על שלושה דברים העולם עומד: על התורה, על העבודה ועל גמילות חסדים. אכן, המנוח פעל רבות למען קיום שלושת יסודות עולם אלה. בכל ימות השנה, לרבות ימי חג ופורים, גמר עם שחר את ספר התהלים .

אפילו כשעלה על יצועו בשעות הקטנות של הלילה, לא סטה ממנהגו, למרות תעסוקותיו הרבות. בצקון הלחש, באוויר הצח, נשמע קולו הערב למרחקים, עד שציפורי השיר שעל עצי הפרי בגינתנו התיישבו על אדן חלונו, והקשיבו לזמרתו בהדרת קודש. כשהסתירו הציפורים מפניו את השמש וניסיתי לגרשן, חייך הזקן: "עזוב אותן, כוונתן להגן על עיני החולות מפני קרני השמש הלוהטות!"

...וי, חותני המנוח! ציפורים אלה אינן אלא מלאכי עליון השומרים עליך בדרכך אל רקיע הנצח, והיוצרים חומת אש סביב אוצרך הקדוש. הן תלווינה את ארונך בשירתן הנפלאה, עד שיצא לקראתך נעים זמירות ישראל עם מקהלתו, לברכך כתלמידו הנאמן ולכוונך אל המקום שהוקצה לך בעולם הבא! הלא אתה עצמך יצרת ציפורים-מלאכים אלה תוך כדי אמירת מזמוריו! אכן ראוי היית לכך, כי חיית חיי יראת שמים ויראת חטא!

ראב"ד של ק"ק היוצ'בה

אבל כבד ירד על קהל שלומי אמוני ישראל באיסרו חג הסוכות, כשנתבקש לישיבה של מעלה החכם החסיד והשלם ר' בצלאל גרוסמן זצ"ל.

המנוח היה אחד מגאוני ישראל בהונגריא, והצטיין גם בענוות רוחו הנדירה. לרוב לא נהג להופיע בציבור, אלא העדיף לבלות את זמנו בד' אמות של הלכה, כדרך מוריו ורבותיו הגאונים – הצדיק ר' שמחה בונים סופר מפרסבורג בעל ה"שבט סופר" (תר"ג-תרס"ז) ור' אליעזר לעוו (תקצ"ב-תרל"ח) מאויהעל, שבישיבותיהם למד. תכונות גאוניותו היו, למדנות מופלגת, בקיאות בלתי נפוצה, חריפות השכל ואינטואיציה לבבית רבה. בנוסף לכך, כיהן כחבר ההנהלה הארצית של שלומי אמוני ישראל.

רבנות בהיוצ'בה, בה שימש לאורך ל"ט שנה, היתה זה מכבר אחת העמדות המכובדות ביותר בהונגריא. קודמיו בתפקיד זה היו: ר' אפרים צ'בא, ר' שמואל רוזנברג (לימים, "הצדיק מאונסדורף"), ר' יעקב גינש ("הגאון מבוסורמני") וכן ראב"ד הנוכחי של ק"ק סילאגשומיו שליט"א, שכולם פעלו בקהילתנו לפניו, והטביעו עליה את חותמם.

הגאון מהיוצ'בה, שהוסמך לרבנות ע"י מוריו ורבותיו באויהיי ובפרסבורג, וכן ע"י הגאון מאונסדורף זצ"ל, נישא בגיל 19 לבת מק"ק טורנא, שם למד בבית חותנו, ר' יעקב גוטמן ז"ל, במשך י"ג שנה, והקדיש את כל כוחותיו לתורה. לבסוף נבחר לכהן כראב"ד של ק"ק היוצ'בה. בן 72 היה בפטירתו.

הלוויתו התקימה בכ"ו בתשרי, ערב שבת קודש פרשת בראשית, בנוכחות נציגי השלטונות ושאר הדתות. המונים חלקו כבוד אחרון לרועה הרוחני הנאמן האהוב על הכל, בתוכם לא פחות מ- 20 רבנים של קהילות אחרות. הספידוהו הדיין ר' א. מילר משופרון, הרב ש.ב. שטיין מהיוצ'בה חתניו, והרבנים טננבוים מפוטנוק, גרינפלד משיוסנטפטר, דונט מאונוד, שטיין מדיושגיור, נויפלד ואהרנפלד ממישקולץ. כולם ציינו, כי "בצלאל עשה את כל אשר ציווה ה' את משה". אכן, ראוי היה הנפטר גם בחייו לדברים שנאמרו על אמן אוהל מועד בשעתו. עוד לפני כניסת השבת, הספיק להגיע למקום מנוחתו בגן עדן, ולגשת לתפקידו כמליץ יושר לכל בית ישראל בימים טרופים אלה.

זכר צדיק לברכה.

מתולדות משפחתנו

ר' יעקב גוטמן בן אליעזר ומלכה, רחל גוטמן בת אהרן וליעבע, ילדיהם ונכדיהם:

1) גוטמן רבקה, בעלה: הרב בצלאל גרוסמן, היוצ'בה. ילדיהם: גיטה, רייזל, ליעבע, אליעזר, שרה, מרים. רק ליעבע ואליעזר שרדו לאחר תש"ד.

2) גוטמן בריינדל, בעלה: חיים כהן, שרושפטק. ילדיהם: שמואל; (אשתו אסתר וחמשה ילדיהם – יהודית, אליעזר, ציפורה, חיים ומרים – נשארו בחיים וכולם בארץ), יעקב, קורנליה, מלכה פרידה נהרגו ורק וילמוש שהיגר לאמריקה נשאר חי.

3) גוטמן מלכה, בעלה הראשון: מאיר מנחם סרולוביץ'. ילדיהם: אליעזר, יעקב, מלכה; שניים בלבד ניצלו מהתופת. לאליעזר נשארו שני בנים; הוא ואשתו ארנייקה עלו ארצה, בניהם: טיבור וגיורי.

4) גוטמן אסתר, בעלה: שלמה רוזנצוויג, קושיצה. ילדיהם: יוסף, אהרון, יעקב, דוד, גיטל ורבקה נהרגו עם משפחתם, יחזקאל ניצול לבדו בלי משפחתו וגם ליעבע, בריינדל, ברכה ושמואל אליעזר נותרו לאחר תש"ה.

5) גוטמן ליעבע, בעלה: שלמה פרלשטיין, קאשה ליפיאני. ילדיהם: אהרן, יעקב, משה, חוה, גיטה, טאובה, מרים, מלכה. משה לבדו נותר בחיים.

6) גוטמן אליעזר, אשתו: עדה–אסתר לאופר, מילווקי, ארצות הברית. ילדיהם: יעקב, יוסף, דוד, ארתור, ג'רלד, קנת, ליליאן, קרוליין, רות.

7) גוטמן דבורה, בעלה: ברוך ליברמן, שרושפטק. ילדיהם: אברהם, יעקב, מרים, יהודית. כל המשפחה נהרגה על קידוש השם.

8) גוטמן דוד, רעיתו: גיטה פרלשטיין, דובו. ילדיהם: ליעבע, יעקב, אליעזר, אהרן, פרל נהרגו, בריינדל, ורבקה נמלטו מן השאול.

9) גוטמן מרים, בעלה: ברוך וידר, קרוצוב. ילדיהם: מלכה נהרגה עם משפחתה, אהרן, יוסף, יולן ואליעזר עם ההורים נותרו.

10) גוטמן יוסף, אשתו: רבקה קליין, טורנא. ילדיהם: חיה–ליעבע, יעקב, מרים, מלכה, משה, שלמה, רחל, חוה. ארבעה הגדולים שבו מהמחנות

רשימת מועמדי המפלגה היהודית הכלכלית לבחירות
למועצה המקומית טורנא נדבודוו:

1) דוד רוט, סוחר, טורנה נד בודוו 111.
2) יוסף ברקו, סוחר, טורנה נד בודוו 92.
3) לואיס ליכטמן, סוחר, טורנה נד בודוו 64.
4) דוד גוטמן, סוחר, טורנה נד בודוו 201.
5) מיקשה רוט, סוחר, טורנה נד בודוו 100.
6) דוב וייסברגר, סוחר, טורנה נד בודוו 67.
7) ברוך וידר, סוחר, טורנה נד בודוו 208.
8) דוד פרידמן, קצב, טורנה נד בודוו 55.
9) אלעזר פבר, סוחר, טורנה נד בודוו 205.
10) מיקשה שוורץ, סוחר, טורנה נד בודוו 63.
11) מיקלוש גרינהוט, סוחר, טורנה נד בודוו 192.
12) חיים קרמר, קצב, טורנה נד בודוו 211.

למרבה הצער, כל אלה אינם אלא מזכרונות העבר...

קורא חביב, עד כה עודכנת בכל הקשור ל"תור הזהב" של קהילתנו – וכעת עליך להתאזר בקור רוח, לשמוע בקשב רב גם את סיפורי העצוב, חוליה נוספת בשרשרת המראות האיומים של הפשע נטול האח והריע בדברי ימי האנושות. לא אסיים בפורענותא, ואשקוד להעלות מתהום הנשיה את כל הקהילות שפרחו במחוז הולדתי לפני חורבן אחרון.

"לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה למען תשמור לעשות ככל הכתוב בו, כי אז תצליח את דרכך ואז תשכיל: הלא ציוויתיך חזק ואמץ, אל תערוץ ואל תחת, כי עמך ה' אלוקיך בכל אשר תלך" (יהושע א', ח'–ט'). כן, אפילו בגיא ההריגה... זכורה לנו האגדה היפה המזעזעת על אחד ממגורשי ספרד שתעה בדרכו על האניה, וראה את אשתו, בניו וכל יתר הנוסעים היהודיים מתים בזה אחר זה מרעב, ממחלת הים, מטלטולי הדרך, וחלקם טבעו בים עם אניותיהם. והוא היחיד שנותר, פנה השמימה, ויאמר: "אהה ה' אלוקים! רבות עשית כדי להעמידני בנסיון, אף על פי כן לא אפסיק להאמין בך!". מוסר ההשכל מאגדה זו היה נר לרגלי מאז פרידתנו מטורנא ועד גמר המלחמה והעליה לארץ ישראל.

התחלת ה"סוף"

"שמור את חודש האָביב ועשית פסח לה' אלוקיך"

(דברים ט"ז, א')

קיים קשר אמיץ מאד בין התחדשות הטבע לבין השחרור מעבדות מצרים. כשמבשרת הפריחה את נצחונה על קפאון החורף, מתעוררת בלבנו התקווה, כי יסורינו בגולה אינם אלא שלבי מעבר לקראת העתיד המזהיר, בו יתגשם חזונו של הנביא הגדול: "קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה' עליך זרח: כי הנה החושך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה..." (ישעיהו ס', א'–ב'). לא לחינם אומרים אנו בהגדה של פסח: "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים", ומשתדלים להמחיש את הרגשתנו במצוות ובדברי תורה.

אך לדאבוננו הרב, דווקא הפסח שעליו אנו עומדים לספר לא הבטיח את בוא הגאולה השלמה. אדרבא, היתה זו שמחת החג האחרונה לפני צאתנו מעבדות קלה בצל שנאת גויים כבושה ומאופקת – לְעבדות נוראה ביותר... אמנם כבר השיג בשעתו בעל ה"גבעת שאול" (ר' שאול הלוי מורטירה (שנ"ו–ת"כ) – אב"ד דק"ק אמסטרדם ומגדולי הדרשנים בכל הדורות): "מדוע נאמר "ובני ישראל **יוצאים** ביד רמה" (שמות י"ד, ח') לאחר שכבר **יצאו**? – ללמדך, שאין עבדות אבותינו במצרים דומה לכל סבלותינו בגלות ארוכה זו, לרבות צערם הגדול של שארי בשרנו שנותרו בספרד בכלא האינקוויזיציה". אולם מי האמין... שההיסטוריה תחזור על עצמה בהיקף מורחב אלפי מונים לעומת עינויי אבותינו בספרד ?

... הגרמנים כבר השתלטו על הונגריא כולה, ומפי הצעירים שנלקחו לעבודת כפיה, התחלנו לקבל מידע מדויק אודות הזוועות אשר לא תישכחנה. אך לבינו לא האמין שקיימת אכזריות כזאת למרות הכל, עינינו לנוכח הביטו, וקיווינו אל ה', כי מפלת עמלק ממשמשת ובאה.

בערב פסח הזמין הממונה על הכפר את ראב"ד, הגאון הצדיק תמים ר' מנחם מנדל טננבוים. תוך גינוני כבוד מירבים, טיפח בקרבנו את האשליה, שקהילתנו יצאה מכלל סכנה, והבטיח לנו, כי יגן במו ידיו על יהודי העיירה. החג אמנם עבר בשלום, אפילו אותם קרובים ומכרים, שהיו די מבוגרים לעבודת פרך, לא נעדרו משולחן הסדר. שבעת ימים חישבנו את הקץ, והיינו בטוחים, כי "לשנה הבאה בירושלים". במוצאי שמיני של פסח (כלומר, מוצאי יום טוב שני של גלויות) הספקנו לשטוף את הכלים, אך לא להחליפם, מפאת תקנות ההאפלה, שאיש לא העז להפר.

באיסרו חג הפסח יצא כרוז הכפר בתופים (ובמחולות אנטישמיים) להודיענו, שכל רכוש יהודי יועבר מיד לידי פיקוח המשטרה, ויוטל עוצר על בתי היהודים. והיה אם נפר את הגזירה – נועמד למשפט מהיר... הכרוז עבר מרחוב לרחוב, והז'נדרמים התדפקו על שערי כל בית יהודי: "עליכם להתלבש תוך עשר דקות ולעמוד דום בחזית הבית!" – התלבשנו בחִפזון ללא רחצה, אכילה או שתיה, יצאנו לרחוב, שם ניצבנו ברעדה ובחוסר בטחון לגבי העומד להתרחש. הנוגשים הובילונו לבנין המועצה, שם נערך על כולנו חיפוש גופני משפיל, כאילו פושעים היינו. הם ביקשו לגזול מאיתנו זהב ויהלומים. לאמי, למשל, תלשו את עגיליה עםִ תנוכי אזניה, וכן עשו לרבים אחרים. כל היום חכינו, רעבים גם צמאים, לקראת הבאות.

למחרת בבוקר פקדו עלינו לערוך מסדר בשורות של חמשה, ולצעוד לעבר תחנת הרכבת. מאחורי התריסים המוגפים הביטו בנו בסקרנות שכנינו הנוצרים, שאף אחד מהם לא הואיל להגיש פרוסת לחם או כוס מים לילדינו המורעבים והבוכים. איכה השתנה עם שלם בן לילה מן הקצה אל הקצה? אמש עדיין שלחנו להם מצות וכבדי אווז. סגן הממונה על הכפר ושופט הכפר קבלו במתנה כבד אווז מפוטם עם חבילת מצות, וגם בכל שאר החגים טעמו ממאכלינו המיוחדים והערבים לחיך. לפתע בגדו בנו, היו לנו לאויבים! במקרה הטוב ביותר, העמידו פנים כאילו אינם מכירים אותנו, אם כי לא היו שמים נפשם בכפם, לו קמו להושיט לנו יד; הלא בני העם השליט המה, ואיש לא היה נוגע בהם לרעה בגין מחווה אנושית כלשהי, אפילו כלפי ה"יהודונים"! תמול שלשום עדיין רקדנו בחתונותיהם, ניחמנו את אבליהם, למדנו בבית ספרם יחד עם ילדיהם, אף עזרנו להם בהכנת שעורי הבית. אך כאשר הקיאה אותנו המדינה, נתגלה פרצופם האמיתי.

בעומדנו שמה, נתגלה לנגד עינינו מחזה מחריד. רבנו הגאון הישיש בן ה-92 הורשה להשאר בבית, אך העדיף להוביל את תלמידיו ומעריציו לאורך כל הדרך. שני קלגסים חמושים ליווהו לקבוצתנו, וכמנהיג רוחני נאמן, הצטרף אלינו מיד. בפעם האחרונה הישיר מבטו לעבר בית העלמין שעל הגבעה הסמוכה לכפר, שם קבורה רעייתו האצילה. באותה צורה ובקנאה, נפרדה כל הקהילה מיקיריה הצדיקים שנאספו אל עמם בשלום, ולא ראו עיניהם בכל הרעה אשר הביא ה' על המקום הזה. לפתע צילצלו פעמוני הכנסיות. למה עלזו בני דת הנוצרים על כך, שהעם אשר מתוכו יצא מיסד דתם, נלקח כולו, מנער ועד זקן, טף ונשים, לדרך שממנה אין חזרה? או שמא מתאבלת הכנסיה על מוכי גורל מוכשרים אלה,

שבמשך מאות שנים תרמו רבות לפיתוח האזור הנחשל בו ישבו, לטובת ההונגרים והסלובקים כאחד? לקול צלילי פעמוניהם, צעדנו לאורך המסלול, אשר איש לא ידע את סופו. הגם שידענו אלפי מקרי מות קודמים אפילו באושביץ, ייחלנו שעוד יעלה בידינו להמלט, כבודדים לפחות, ואף לשוב לבתינו הנטושים, שם יקדמונו יקרינו כפליטים. אך אולי העניש ה' גם את הגויים קשי הלב, שפוצצו את קברות אבותינו, כדי לחפש, ולו אף בדרכי חמס, כסף, זהב ואבנים טובות על תכריכיהם? למרות הכל ארע נס, ורוב בתינו לשעבר עמדו על תילם בעוד שבתי הנכרים נהרסו.

רק על סף פי תהום הבינונו הלכה למעשה, כי מקומנו בארץ ישראל. עלה בזכרוני אחד משירי ציון הנהדרים של ר' יהודה הלוי:

"... טוב יום על אדמת אל / מאלף באדמת זר,
ידידות חרבות הראל / מארמון כל מנזר,
כי באלה אגאל – / ובזה אעבוד אכזר..."

כמו כן הדהדו באזני דבריו הריאליסטיים מאוד והאקטואליים לצמיתות ב"ספר הכוזרי". הרהרתי : כלום אין זה נכון, שעד כה היו כל תפילותינו "כצפצוף הזרזיר"? כעת הגיעה השעה לקרוא בקול גדול לכל הדבקים בה' אלוקינו (וכל שכן לאלה שאינם דבקים בו מאז תקופת ה"השכלה"): "שוב לצור מחצבתך, עמי ישראל!"

וכאילו שמעתי מישהו מצטט את ברכת יעקב, שבאמצעות בנו אהובו יוסף, מסר לכל בניו, אבות האומה הנבחרת העתידה, צוואה לשעה ולדורות: "... הנה אנכי מת, והיה אלוקים עמכם, והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם".

(בראשית מ"ח, כ"א)

היציאה האחרונה – מהלך שלושת ימים

החום החניקנו, ונבצר מאיתנו לשתות מים, כי הפחית האחרונה חולקה בין הילדים בצהרי היום השלישי לנסיעתנו. לכל אחד הוקצבה מכסת מים זעומה, שלא הספיקה אלא להרטבת השפתיים. דומיית מות שררה בקרוננו הצפוף. שבורים ומדולדלים, ישבנו זה ליד זה, לרבות ילדינו הנחמדים, שאף הם קבלו את הדין בשלוות נפש. אמי אפתה עוגיות בבית החרושת ללבנים שאליו נשלחנו עם עזיבת הבית, וחילקה אותן בין הנוסעים. הילדים שיחקו בלאט, והמתינו למועד פתיחת דלתות הקרון, שיוכלו לשאוף אויר צח. אבי האזין לשיחתם בדמעות שליש. לראשונה בחיי ראיתיו בוכה, והתבוננתי בו ברוב פחד ואימה. כשהרגיש במצב רוחי, הצמידני אליו, שילב את ידי בידיו, ואמר: "מה שלא יקרה, בתי האהובה, לעולם אל תשכחי דבר אחד: מי היו הוריך, ומאיזה בית באת. וגם ... כיצד חונכת".

מיד הבלגתי על יגוני בכל לבבי ובכל נפשי ובכל מאודי. השתדלתי להרגיע את הורי, וקשה היה הדבר בעיני: הייתכן, כי יהודים מאמינים תמימים, שתמיד חיזקו את ידינו, אבדו בטחונם? אמנם לאחר שנים הבנתי כי היתה זו דאגה לעתיד ילדיהם שינצלו שישארו יהודים נאמנים אך אז לא העזתי להביט בעיניהם, כי בתת הכרתי גם אני חששתי, על כן ניטל ממני כוח הדיבור.

החשיך בהדרגה. הנוסעים נצמדו זה אל זה כדי להתחמם, כי החום המתיש הפך תוך דקות מספר לקור לילי. כבר חצינו את הגבול הפולני. במשך הנסיעה הבחנתי מבעד לחלון בשלט דרכים בשפה הפולנית הרומז על מטרת נסיעתנו. אכן, מתוך נבואת אמת נפלו פני הורי. דווקא משום כך התאוששתי במיוחד, וגמרתי אומר בנפשי לעבוד, כדי לפרנס ולכלכל את הורי. כל היום חשבתי על כך, ובלילות נדדה שנתי בגין חלומי זה. אבל הרכבת נעצרה ליד פונדק שממנו פרצו חיילים צווחים וצורחים אל תוך הלילה הקר. כל הלילה עמדה הרכבת כך, ורק עם עלות השחר המשיכה בדרכה.

רכבת איטית זו היתה נוראה כתהלוכת לויה. כל חששותי פגו כשהואט מהלכה עוד יותר, וניגלו ביתנים קטנים. על שער גדול התנוססה כתובת בגרמנית: **"העבודה משחררת"**

בשער ניצבה תזמורת צבאית שניגנה שירי לכת, ובחורות צעירות עברו לפניה בשורות של חמש, קצתן לבושות באדום וקצתן עוטות צעיף לבן.

קפצתי מרוב אושר, אחזתי בידי הורי, קירבתים לחלון, ואמרתי: "ראו! כאן הכל שפיר! נעבוד ואבא ילמד את הילדים ב"חדר", בעוד שאמא תבשל ותשמור על הילדים הקטנים!" הורי נישקוני ללא מענה, והחלו מסדרים את חפצי הילדים, שהיו במצב מוזנח לאחר הלילה הנורא. לא יכולתי להבין מדוע אין הורי משתתפים בשמחתי... הרכבת נעצרה, ונשמע רעש המנעולים המוסרים מעל הקרון. לבסוף נפתחה הדלת, והאוויר הצח-רענן איוורר את הקרון המחניק והבואש... נשמתי נשימה עמוקה, וחשבתי שהנני חופשיה. נטלתי על שכמי את התרמיל הגדול ביותר,

ורציתי... לצאת ראשונה אל האוויר הצח, מוכנה ומזומנה "לעבודתי".

דלת הקרון נפתחה בגסות, ובקע מתוכה ציוץ של בכי, כאילו רצה להודיענו: "ותר על כל תקוותיך, היורד!"

קלגסי הס.ס. הוציאו בכח את היהודים המסכנים והסגופים שאחזו איש ברעהו, מבלי לדעת אנה יפנו. שערי הגיהנום נפתחו.

לא שערנו בנפשנו, שהננו מתייצבים בפני השטן בכבודו ובעצמו. שטן השטנים, ההדור בלבושו, אשר ידו עוטה כפפה לבנה, אותת לכל אחד מאיתנו, מי ילך ימינה ומי שמאלה. שטן מודרני זה הופיע בדמות רופא משכיל ומנומס, החי עדיין עלי אדמות, מפני שהאנושות מסרבת למחות את זכרו מתחת השמים, ואף מנסה להשכיח או להכחיש את זכר עמלק ומעשיו. מנגלה, שטן במסוה בן אדם, שעל-ידו נאלצו מיליוני אחינו בני ישראל לשבוק חיים על לא עוול בכפם, טרם השיב לו ה' גמולו בראשו. הוא מיין אותנו בשער הכניסה, מי יחיה ומי ימות, מי בקצו ומי לא בקצו, מי במים ומי באש, מי בחרב ומי בחיה, מי ברעב ומי בצמא... בתנועת יד קלה חרץ את גורלותינו: מי ימינה - לחיים, ומי שמאלה - למיתה. הקבוצה השלישית - האמצעית- כללה את אלה שהתאימו ביותר ל"ניסוייו הרפואיים" [כי למניעת צער בעלי חיים, עדיף היה בעיניו שייערכו על יהודים מאשר על שפנים], כדי למצוא הסבר פסוודו-מדעי להיוולדותם של תאומים, החזיקו הגרמנים תאומים אחדים במעבדה נפרדת, ועינום בתרופות ובזריקות. "ניסוייהם" היו ברבריים, כמובן, ונערכו ביוזמתה של חיית פרא זו, הנושמת לרווחה עד היום הזה, והסבורה, כי היהודים הם סרטן האנושות וכי מחובתם לעשות עמנו כלה בגלותנו. עד היום הזה, הנני רואה אותו בעיני רוחי, על חיוכו השטני, מצביע על הורי ואחי הקטנים, לפנות שמאלה, אחותי ואני נשלחנו ימינה.

"בת כמה את?" – שאל את אחותי. אמי הוסיפה לה שנה–שנתיים, ומנגלה השיב: "לכי לאן שתרצי". אמי נשקה לה ואמרה:

"לכי עם אחותך הגדולה אל אשר תלך היא, והישמרנה מאוד לנפשותיכן!"

מרוגשת, התכופפתי לעבר ידה הברוכה, ונפרדתי מאמי. מאבינו הופרדנו עוד לפני כן, כי נשלח לצד הגברים עם אחינו הקטנים, מיד לאחר רדתם מהרכבת. ביקשתי גם מאחיותי הקטנות לשמור זו על זו, ונפנפתי להן: "שלום!"... שוב פניתי אל אמי העדינה, בפעם האחרונה, ואמרתי:

"אמא יקרה, אנסה להימלט ולבקר אצלך, אי"ה"!.

הבטתי לעברה, עד שנעלמה מן האופק, יחד עם אחיותי הקטנות, שלעולם לא פגשתין עוד. כולן נטלו חלק בגורלם של ששה וחצי מליון יהודים קדושים וטהורים, שהשטן העלה אותם לעולה על מזבח ממשלת הזדון, המסרבת עדיין לעבור מן הארץ.

הורינו הצדיקים שהביאונו לעולם, גידלונו וחינכונו לתורה ולמצוות, לערכי היהדות והאנושות, היו אף הם לעפר ואפר במשרפות הגזים. הי"ד. יהא זכרם ברוך לעולם ועד.

איך נפלו גיבורים, ויאבדו כלי מלחמה! האיומה במלחמות שידע העולם, אשר המיטה על עמנו הקטן שואה רחבת ממדים כזאת, הנה חרפה נצחית לאומה הגרמנית התרבותית, על משורריה, הוגיה ומלחיניה הגאוניים.

בירקנאו / כתבה חביבה ג. (אסירה מס' א16193) ב-תש"ד-ה

הסבר שמות בשירה של חביבה גסנר "בירקנאו"

1) **בירקנאו** = מחנה ההשמדה, מקום שם עבדו עד שהפכו לשלדים ("מוסולמנים"), אח"כ נשלחו לבית חרושת או לתאי הגזים.
2) **ברז'ינקה** = המחנה שאליו הובאו בגדים ושמלות שנשארו בקרונות כדי לחלקם. שם עבדו בנות שמינו את חפצים. ברז'ינקה היתה ליד הקרמטוריום, מוקפת בגדר תיל ושמיכות שהפרידו בין גברים לנשים. ראינו במחנה זה את כל הזוועות, למן הטרנספורטים ועד ההכנסה לתאי הגזים.
3) **זונדר קומנדו** = הבחורים שהורידו את הנוסעים מן הקרונות והובילום לתוך הקרמטוריום. כל 3 חודשים נרצחו בנים יהודים אלה והוחלפו באחרים על מנת שלא תשאר עדות חיה על פשעיהם. אם לא ציתו לפקודות הגרמנים (שציוום לשרוף את שארי בשרם) - ננשכו ע"י הכלבים.

הראיתם (בבירקנאו)את הבית
הקטן, הרגוע?
בית המוות - כולו בלבן צבוע.
מי שנכנס - אב, אח, הורה, ילד, דוד,
בחיים איש לא יצא ממנו עוד.
שיח ורד הבר צמח לידו שם,
השיח הזה הושקה רק בדם.
רבבות נבלעו אל בין חומותיו
ואיש לא יצא חי דרך שעריו.
כמה נקרעו בין שיני הכלבים?
וכמה נטבחו בכדורי רובים?
היו שניסו להמלט,
לצאת, לחמוק מן המלכודת.
הראית, אדם, את הפעוט,
שהבין, הרגיש את הבאות?
התחנן בפני הגרמני:
"רציתי לחיות, אדוני!"
"אעבוד, אשקיע את כל אוני!"
במקום תשובה - זכה בכדור ראש
"את המוות עליך לפגוש!"
- אמר הגרמני, ולא יבוש.

התזכור את האשה הפרועה,
שאת פעוטה נטלה על זרועה?
בשני אחזה בעדנה ביד
והוליכה לבית מוות מיד.

לא היתה לה כוונה רעה
כאשר הקטנה ממנה נקרעה
הרי מאחורי גבן
שיסע בהן כלב אימתן;
"הזדרזי, קטנטונת, מהרי, בתי
רק כך תוכלי להישאר אתי",
אומרת האם לילדה הקטנה.
אחר, על מפתן תא הגזים מעדה.
אם יהודיה טובה, דואגת לילדה.
מבלי דעת, שזו שעת הפרידה...

„ואתם, בחורים טובים, נערים יהודים
שטרחתם שם, כגרועים בעבדים,
חוב גדול חבים לכם החיים
כי הייתם עבדים לגרמנים,
הובלתם בולי עץ אדירים,
עבדתם בפרך, כמו חמורים.
ולו רק זו היתה עבודתכם,
גם על כך מגיעה תודה לכולכם.
נורא ואיום היה גורלכם,
כשבבירקנאו הגרמנים עינוכם.
שוב הגיע "טרנספורט", עוד משלוח,
חריצות הגרמנים לא ידעה מנוח.
והנה, שוב הגיעו המונים,
ביניהם צעירים, ילדים וזקנים.
נשים צעירות, בידיהן תינוקות,

אב קשיש, אם - ועיניהם דומעות,
זה עתה הופרדו מילדיהם,
שלעולם לא יראו עוד את הוריהם.
אלה נקרעו, נלקחו לעבודה,
שאיש בטיבה מעולם לא הודה...
והורים לאן? איש לא ידע,

ובכן, בנים, העבודה אינה קיט!
תפקידכם להובילם אל אותו בית
נסה להתנגד, נסה לסרב,
אז תבין שהנה קצך קרב.
היית רוצה למות, לגמור מהר,
אך ידעת שבמקומך יעונה אחר.
בל יבוא אח, או ידיד בלב,
רק תפנה אליו - יסתער הכלב,
אין זו רק נקמת הפושעים,
יעלו עליך כלבי דם, כשלושים!
לא תדע איזה יותר מסוכן:
החיה הגרמנית, או הכלבים כאן?
יום יום זו היתה עבודתכם,
בנים יהודים, איך היכריחוכם?!
חויבתם לגמור הכל, עד הסוף:
את אמא, את אבא, את הילד, יחד לשרוף!

בפאתי היער, באחד המחנות,
הוחזקו יהודים, בנים גם בנות.
ילדים, זקנים, נלקחו למוות,
אנשים בריאים, חזקים ללא עת.
כי רק להרוג היה להם חשק.
נשדדו הקרבנות עוד שם, בגטו
לא היו הגבלות, לא היה וטו.
למחנה הגיעו בבגד על גופם,
כשכל רכושם עוד שם הוחרם,
אך איש לא ביכה עוד על כספו,
היהודי דאג רק לשלום משפחתו.
אך הגרמני לא רצה בכך,
פיזר את המשפחות לכל רוח.
הוא לא המתין רגעים רבים
החל ממיין את כל היהודים.
הפריד ילד מאם, אמא מפעוטה,
אשה מבעלה בצורה מבעיתה.

לא יכלו אף פרידה לעצמם להרשות,
כי על גבם כבר נחת השוט.
והם רק הלכו אנה ואנה,
אלה שמאלה - ואלה ימינה.

היו כאלה שהבחינו מיד,
שהנה הולך אבא, אמא - ותינוק ביד,
אבל אי אפשר לעשות דבר,
גורל ההורים נחרץ זה מכבר.
ואלה ממהרים, כל כך מזורזים,
לבטח הגיעו כבר לתאי הגזים.
צעירה מסכנה, מה עשתה, חכמה?
רצה לגדר ומיד התפחמה.
והנה, קרה כאן עוד מקרה,
שאלפי שנים לא קרה לפני זה,
הצורר שרצח את הבנים של חנה
לא רצה להרוג גם את האמא.
אך האשה בכאב לא עמדה
מגג גבוה, אלי מוות הטילה עצמה.
ואז נשמע קול משמיים:
"האם ובנה למקומות ראשונים!"
הפעם לא אירע נס, לא נשמע הקול
עוד קרבן נשרף, שוב נשמע שכול...

הלילה האפל ירד כבר
חושך ושקט במחנה, בכל אתר,
אסירים עייפים שרועים על הדרגשים
שומרים עליהם בני עדת הפושעים
אך בכל בלוק בברז'ינקה יודעים,
דולק האור ואסירים עובדים.
משמרת לילה עובדת כרגיל
אין שם שמחה, רעש, גיל.
לפתע רעש, לא רחוק, אי שם.
הנה שוב, רכבת באה משם.
שוב טרנספורט, הורים, בנים, בנות
שוב אלפי יהודים, אלפי קרבנות!
להפסיק לעבוד, אורות לכבות!
כולם להיכנס, מהר - או השוט!
והנה בא ההמון המוזר,
כולם בני עמנו, איש אינו זר.
אולי תנוע כעת האדמה, יסער העולם
בטרם יבלע הקרבנות - את כולם!...

...אין כאן ניסים, האדמה אינה רותחת,
אך דלת תא הגזים נפתחת.
בכי קולני, צווחה איומה,
ובידי כלבים נטרפת כל המהומה.
הגרמני צורח, צועק ושואג.
עמי היקר, אין לך מושיע, אין דואג!
מה יכלו לעשות כאן תחת המגף?
להיכנס לתאים, לעבור על הסף.
חושך, לילה, שקט ללא מלה,
רק בברז'ינקה נשמעת יללה:
מורטים שערות, הלב בחזקה פועם,
שם במשרפה המוות משתולל, רועם.
את שהיית שם, ראית הלהבות,
שכילתה הכל חיים, מליוני משפחות?!

...קורא נאמן, אם נולדת ב"ה אחרי שנות הצער והזעם, בוודאי חידשו לך משהו חרוזי הצנועים. היאומן כי יסופר, שהגרמנים כפו על בחורים יהודים לעזור להם בביצוע "הפתרון הסופי"? אין זו אלא דוגמא אחת מני רבות למשימות הבלתי אפשריות שהוטלו עלינו. בכל זאת לא שב אפי מלהצליף את מנגלה רב טבחים, ועוד ידי נטויה להנציח את אשר עשה לנו עמלק בדרך צאתנו ממצרים של אירופה, ויזנב שמאלה כל הנחשלים אחרינו, בהיותנו עייפים ויגעים ולא יראי אלוקים! זכרונותי הקודרים ירתקוך, כי הצער והכאב היו שזורים גבורה רוחנית. מסקנתך תהיה, איפוא, כי דרך האמונה וההתחזקות בקיום המצוות, הן הן מתת האמיתית לעילוי נשמתם של כל החסידים הישרים והתמימים שמסרו את נפשם על קידוש השם.

"וניקיתי דמם לא ניקיתי, וה' שוכן בציון" (יואל ד', כ"א) – מפרש הרד"ק: "מכספם וזהבם שלקחו – אנקה האומות, כי גם ישראל יקחו מהם בעתיד, ויהיו להם לשלל. אבל מדמם ששפכו – לא אנקה אותם, אלא נפש תחת נפש – השופכים או בניהם אחריהם, כי בכל כסף וזהב שבעולם שיתנו כופר נפשותם – לא יהיו נקיים מדמם ששפכו... כי לעולמי עד תהיה שכינתו בציון, אחר שתשוב שם בימות המשיח". – במלים אחרות: את הרכוש שגזלו מאתנו – יחזיר לנו הקב"ה מהפושעים המנואצים, שאחדים מאתנו אין מצפונם נוקפם עם קבלת הכסף הטמא מכיסם. אך מן הדם היהודי הנקי ששפכו – לא ינקה ה' את צאצאיהם. מובן שה"פיצויים" אינם יכולים להקים לתחיה את ששת המליונים ולבטח את נכדינו ונינינו מפני שואה חדשה; רק מלחמת חורמה בכל שרידי שליחיו של השטן המסתובבים ומסתתרים בכל קצות כוכב הלכת שלנו, תועיל להאצת בוא היום הגדול, כאשר יעמיד ה' למשפט את כל שונאי ישראל, יופיע בהדר גאון עוזו על כל יושבי תבל ארצו, ועמי ישכון לבטח בציון, ובירושלים עיר מקדשו, אמן סלה.

לפני השחרור

ינואר 1945. המלחמה עדיין בעיצומה. בכל שבוע נופלים רבבות ומאות אלפים. ההפצצות משמידות מיליונים, והורסות מדינות שלמות.

בבירקנאו שוררת "מנוחה". בביתנים מוטלים האסירים החולים על מיטות עינויהם. אין להם כבר למי לדאוג, כי השטן שרף את כל יקיריהם. שטן לבוש מדים אלגנטיים וכפפות צחורות, כיוונם אל המוות בנימוס צבוע ושקרי: "אתם זקוקים לרחצה לאחר הנסיעה הקשה והמעייפת!" – אמר. כל אחד היה חייב להניח את צרורותיו ובגדיו מקופלים יפה במקום ממוספר, "כדי שימצאם בקלות"...

אלוקים אדירים, אל תחון את אלה שלעגו לשארי בשרנו אפילו ברגעיהם האחרונים! הרי עתה כבר הכל יודעים, כי לא מים זכים זרמו מהברזים, אלא גז מרעיל, אשר שם קץ לחייהם! זאת סיפרה לנו לראשונה צעירה יהודיה שעבדה בברז'ינקה ועברה למחנה הצוענים כדי ללדת את בנה. שלשה חדשים בלבד הספיקה לחיות עם בעלה בביתה, עד שפרץ האסון למעונם, ושניהם הוגלו: בעלה – אל ה"זונדר קומנדו" והיא לברז'ינקה. מדי יום ביומו נפגשו ליד הגדר המחושמלת, אפילו על סף המוות המשיכו לטוות חלומות על עתיד טוב יותר. יום אחד הודיע הבעל לאשתו, שלמחרת יוציאוהו להורג. אך בקשתו האחרונה היתה, שאשתו תשמור על קור רוחה ותגדל את הרך הנולד. המסכנה עשתה כמיטב יכולתה להצלתו. כיוון שהיא עצמה נמנתה עם מפשיטי המועמדים להשמדה, לקחה משמלות המתים הרבה כסף, זהב ויהלומים, למען תשחד את המפקחת הגרמניה, אבל העלתה חרס בידה!!!... מפקחת זו נטלה את הכסף, מבלי לעשות מאומה למען מי שיקרא בשם יעקב ובשם ישראל יכונה. אדרבא, למחרת קופדו חיי הבעל, בעודו בן 21, ואילו התינוק נפטר שלושה ימים אחרי הלידה. רק אחותה הצעירה הצליחה להציל את חיי האם, כי אהבת האחיות היתה מסוגלת לחולל נפלאות אף בגיא צלמוות.

המיון האחרון התקיים ב–3 בנובמבר. עשן שחור היתמר השמימה. מנגלה צהל, ותמיד יצא מפתח המחנה שמח וטוב לב, לאחר שהיה לאל ידו לחסל כמה אלפי יהודים נוספים. ימים רבים אכלו את גופנו הקור והרעב, ובשרנו כחש משמן. מי שהחזיק מעמד, ביקש לעבוד בבתי חרושת. אבל כל מחלה ומגפה הובילו למוות בטוח.

בבית החולים התייפחו החולים. באמצע הלילה ביקשה ארניקה סיר, ונתתיו לה. אך למעשה, היתה זו תואנה בלבד: היא רצתה לשמוע סיפורים מפי. כך נמשך הדבר יממות שלמות. חזרתי לשכב ליד אחותי שסבלה מחום ומהתקפת שעול בלתי פוסקת. לשיעולה הצטרפו האחרות, אך מאוחר יותר, השתתק קונצרט השעול. לפעמים התעוררתי בבהלה, ונזפתי באחותי המשתעלת: "שתקי! אין זה תורך!" – אחר כך לקחתיה, והושבתיה בחיקי. כך היה הדבר מדי לילה – לילה ... אין דבר! לפחות אין היא צריכה להשכים בבוקר למסדר, כי החולים היו פטורים מזאת אפילו שם...

יום–יום הביאו את הבנות הקפואות למחנה הצוענים, שהפך לבית חולים. למרבה הצער, אי אפשר היה עוד להחיות את הגופות מזוּת הרעב, לחומות הרשף והקטב המרירי.

בשלג עד הברכיים, עבדנו בסלילת מסילת הברזל, ויום יום גררנו את רגלינו הקפואות למרפאה. ערב אחד נכמרו רחמי רופאה מבוגרת על אחותי, ותקחה לבית החולים, שם לקתה בדלקת אזניים. כיוון שבכל מחיר רציתי לעמוד על ידה, שינתה הרופאה את העובדה למען דרכי שלום, ותאמר שגם לי יש חום גבוה. הודות להתערבותה וללבה היהודי החם, זכינו במיטה אחת משותפת. כל זה אירע עדיין במחנה הצ'כי, שם הועסקנו בעבודות חוץ. המיפקדה רצתה לחסל את מחנות הפועלים, לפיכך נשלחו הבריאים למחנה עבודה והחולים למחנה הצוענים.

מנת המזון הזעומה חולקה תמיד בשעות הערב, בין כותלי המחנה, ובשבתות צורפו אליה גם קצבאות המזון של ימי ראשון. הגענו למחנה הצוענים בצהרי השביעי, אך טרם נרשמנו, על כן הפסדנו את מנת היום הראשון, ונגזלו מאתנו הכמויות המזעריות שנועדו לשלושת ימי חג המולד. מחושי רעבוננו היו, איפוא, איומים ונוראים, ובקושי יכולנו לזוז ממקומותינו. וילך מנגלה לביתננו לאחל "חג שמח!". חבל שהחמצתי את ההזדמנות לחנקו ולהרגו במקום! בדרך כלל הועברו בכל יום 50 חולים. אך לרגל חגם, ובהתאם לרוח "האחוה הנוצרית", נלקחו הפעם "רק" 100 למחנה הצוענים. כיוון שצר היה המקום מלהכיל את כולנו, הועברנו לאגף הנוצרי, בו שרצו יחדיו רוצחים גרמניים, פורצים פולניים וקומוניסטים יוגוסלביים. לא התרגשנו ברוחנו, כי סבלנו בצוותא. אחותנו השלישית, מלכה, הועבדה בבית חרושת, וחמלנו עליה בשל בדידותה. כשהציקו לנו הקור והרעב, אמרנו זו לזו: "חשבי רק על מלכה הגיבורה, לה אין למי להתלונן, לידה אין אחות". התפללנו למענה 24 שעות.

בחלום הלילה חיבקתי את אחותי, והרהרתי בקול על משפחתנו ונזכרתי במסיבת התה בחנוכה דאשתקד, כאשר דקלמתי בשמלת קטיפה את שירו "הגדול ביותר" של אנדור רובוז (משורר הונגרי), שנושאו: האם המוסרת את נפשה על ילדיה; לו היה לאל ידה, היתה פועלת למענם עוד יותר:

"בלילה שכבת על מיטתך, על פניך חיוורון -
עצב מושך ממלא את החדרון,
רק אלומת אור בוקעת זוהרת מן השמים,
ממצח אמך הדואגת, מעל לעינים,
יום ולילה להבראתך ממתינה, מחכה,
ושכרה הוא, הראשון, החלוש בחיוכיך".

לאן נעלמת, אמא, האראך עוד פעם? דמיינתי בחשכה את פניה המפיקות חסד ורחמים... שערפי נקטעו עם הידלק האור. החולות מיצמצו בעיניהן מרוב בהלה, ופחדו להוציא הגה מפיהן, בהבחינן שהיו אלה קלגסי ס.ס. מזוינים אשר פרצו לביתן בעקבות האחראית. האחד מהם פקד בגרמנית: "לקרוע את כל גליונות החום!" וימשכו את השמיכה מעל אחת המיטות, וישליכו לתוכה את כל כרטיסי החולים עם שאר מסמכיהם, ויאחזו בשמיכה ובתעודות ויצאו. משניתקו חיות האדם את חוטי החשמל, שוב השתררה עלטה. לאחר הבערת נרות אחדים, נודע לנו הטעם להעלמת החומר ע"י הגרמנים: הם עומדים לסגת!... תוך דקות ספורות הפך הביתן לקן נמלים. ארזנו את חפצינו, אם כי מרביתנו לא היינו מסוגלות לנוע, ורכושנו היחיד היה: כותונת על שלד גופנו. התחבקתי עם אחותי, התכרבלנו בשמיכתנו המשותפת, וניסינו לישון.

שכבתי בניחותא, ואימצנו את לבנו לבטוח בעזרנו ומגיננו, אשר יושיענו אפילו בעת צרה וצוקה חסרת תקדים זו. חלמנו על ארץ ישראל ההולכת ונבנית, והשלמנו באהבה עם יסורינו. הרגשנו, כי גורלנו המר בן חלוף הוא, וכי אמנם מתקרב עונשו של המן בן המדתא האגגי המודרני וה"משכיל". לפתע נקרעה מעלינו השמיכה, ונצטווינו לקום ולהתלבש. אותה רופאה טובה שהצילתני מקפיאה, לא שלחה אותי לעבודה, והבטיחה שתדאג לנו. כעת התאמצה לחשוך מעמנו את הגורל האכזרי, שהיה צפוי, כנראה, לחולים שאינם מסוגלים ללכת. הגרמנים לא רצו בעדי ראיה חיים לפשעיהם, על כן השתדלו, בדרך כלל, להמית חולים כאלה בעת 'נסיגתם.

"לקום מהר"! - קראה הרופאה נדיבת הלב... מיד נבוכה, בהבחינה שכל בגדינו מסתכמים בכותונת שעל בשרנו הדל. היא נעלמה לרגע, וחזרה כשבידה סוודר, בגדים ונעליים. כשהתלוננה אחותי על חולשה ואפיסת כוחות, עודדתיה, והתלבשנו בחיפזון. כרכנו שתי שמיכות פוך סביב גופנו

המצומק, ויצאנו לדרך, כי מנגלה התכונן לבצע מיון נוסף. הסתרתי את פחדי בהתקרבנו אליו, כי לא ידעתי להחליט, אם לבקש ממנו חנינה, או לקבל את פסק דינו באופן סביל. כשפסענו בשלג העמוק, נפלתי על פני, כי דרכתי על קצה שמיכתי. הבינותי, שהצדק היה עם אחותי, וחזרנו למיטתנו.

הטרנספורט עזב את המחנה, בהותירו מאחוריו את החולים המבוהלים ששכבו ללא ניע על דרגשיהם, וניסו לברוח אל עולם החלומות. לא הייתי מסוגלת להירדם, כי חשתי שהלילה עוד צפויות לנו הפתעות רעות.

ותשאני רוח, ואשמע קול רעש גדול ומוזר, אשר לא ידעתי פשרו. היה זה פיצוץ עז שהרעיד את ביתני ברז'ינקה והעיר את האסירות. כל ביתני העץ התמוטטו כמגדל קלפים. הצעירות החולות זעקו מפחד... הכל ידעו שאחת דתם – מוות לאלתר. רק נס יוכל להצילם. התברר, כי הנאצים העלו באש את ברז'ינקה הסמוכה למחנה קודם עזיבתם, והלהבות התפשטו עד ביתננו. בראותנו את התאומים שניצלו מהמשרפות למען יישרפו חיים, התאוששתי מדכאוני, כי יצר החיים היה עצור בעצמותי כאש, ונלאיתי כלכלו. קבצתי איפוא את כל השלדים החיים אשר ה' יסרם קשות ולמוות לא נתנם עדיין. חילקנו בינינו תפקידים שונים, כדי לגבור על בהלתנו. את הילדים הרגענו, ונשכיבם תחת פיקוח. טיפלנו בחולים שהיו חלשים במיוחד, ואשר התחננו, שלא נעמוד על דמם במשך שריפת ביתן זה. מלבד הביתנים הבוערים, לא ראינו בלילה האפל אלא עשן ושלג.

"שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו" – צרחנו יחד – עשה עמנו נס ופלא למען נודה לשמך הגדול כימי עולם וכשנים קדמוניות!"... ואמנם, העונה לכל צדיק וחסיד, אשר היו בכל דור בקהלות – ענה גם לנו. שחר הפציע. השלג ירד בשפע, וכיבה את האש בטרם הגיעה אלינו. הנורא והאיום שבלילות אושביץ חלף-עבר, אך המאבק על הישרדותנו עדיין לא תם. לאחר ההצלה הנ"ל – שוב עברו עלינו שבועיים קשים ביותר, בהם ספרנו כל עצמותינו מרעב. חצר המחנה ורחובו הפנימי נתמלאו בגופותיהם של חללי הגרמנים מימי הטרנספורטים. בע"ה, הצלחנו לפרוץ אל מחסני המזון, ומצאנו בהם מעט לחם, בצל ומלח, ונאכל. לאחר הדברים האלה, בשבת בשעת שחרית, ראינו לראשונה חיילים רוסיים – סיירים קדמיים לבושים בגדים לבנים, ובעקבותיהם חטיבה שלימה, שנשקה הכבד נגרר על מזחלות. גם הם היו עייפים ורעבים עד מוות, אך המשיכו בהתקדמותם, ולא התעכבו אצלנו זמן רב. כשגילינו את פגרי סוסיהם שנשארו במקום אחרי העלמם, חתכנו מהם פיסות בשר גדולות, והחלפנום עם האסירים הרוסיים תמורת מרגרינה, כדי להרחיב את

תפריטנו. המשקה היחיד שעמד לרשותנו, היה מי שלגים: הפכנו את דרגשינו לעצי הסקה, וכך המסנו–חיממנו את השלג.

המוות הפיל חללים רבים מדי יום ביומו. לפעמים אספנו כמה עשרות גופות, הנחנו אותן על גבי מריצות, והוצאנו אותן לחצר המשרפות. נשים אחדות ילדו בימים הראשונים לשיחרור. עד היום הזה אני זוכרת היטב את הצעירה היהודיה ההולנדית שניגשה אלי עטופת שמיכה, נשקה בפני לתינוקה המת, ושמה את גוויתו הזעירה על המריצה בבכי מר וחרישי.

בב' באדר נשלח לצ'כוסלובקיה טרנספורט בן 1000 נפש. ב–יב בניסן חזרנו לקאשוי. לאורך כל הדרך, עד לחציית הגבול הפולני–צ'כוסלובקי, הסתרנו את יהדותנו, כדי שנשיג בקלות מזון ועבודה. בתום לבבנו קיווינו, שהסלובקים יבקשו מאיתנו סליחה ויתחרטו על מעשיהם.

אולם, עד מהרה נתברר, כי שנאת עשו ליעקב לא פחתה עם הירצח ששת המיליונים. אדרבא, הסלובקים האשימונו בשיתוף פעולה עם בנות הברית, שכן ע"י כך "גרמנו" לתבוסת הנאצים.

"ידין בגויים מלא גוויות, מחץ ראש על ארץ רבה, מנחל בדרך ישתה, על כן ירים ראש" (תהלים ק"י, ו'–ז'). בגמרא מסכת כתובות דף קי"א/ע"א מתפרש הפסוק: "השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באיילות השדה אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ" (שיר השירים ב', ז'). כך: שלוש שבועות השביע הקב"ה את האנושות: שתים את ישראל – שלא יעלו בחומה ושלא ימרדו בגוים, אחת את העכו"ם – שלא ישתעבדו בישראל יותר מדי. אנחנו לא הפרנו את השבועות לעומת זאת הגוים הפרו במשך כל שנות הגלות את שבועתם, ועל זאת אומר הנשר הגדול הרמב"ם: "אין הגוים נענשים אלא על תוספת עינוי". כלומר, הנאצים הגרמנים, שאין מלים מספיקות לתאור אכזריותם, וכן בני בריתם ההונגרים והסלובקים, נענשו בשדה הקרב, כשנוצחו ע"י בנות הברית. זאת ועוד, מלכות העליזה האדומה כבשה את חבלי הארץ המקסימים ביותר של גרמניא, ותלחץ את ההונגרים ואת הסלובקים, שתמיד חלמו על "עצמאות" והפליגו בשיתוף פעולה עם הצורר.

ה"קבלת פנים" הראשונה בה הקבילו פנינו בשובנו לסלובקיא, היתה הנאצה עתיקת היומין: "יהודיה מסריחה!", שכוונה כלפי בת ישראל תמימה, פטריוטית סלובקית גאה, למרות הכל... לאור עובדות אלה החלטנו באיחור להזדרז אל נחלת אבותינו: **הביתה! לארץ ישראל!**

בבודפשט פגשנו באחינו הצעיר, יעקב, שהצליח להסתתר מעיני צוררינו בזריזות מפליאה ובערמה נדירה, כי התחפש לסירוגין לקלגס מ"צלב החץ", לפליט מלחמה מפולין, וכך הציל את נפשו, וקיים גם נפשות אחרות מישראל, אם כי נתפס פעם והובל למרכז הנאצים להורג, אך "וישלח שליח ויוציאו משם" על מנת שישאר שם של המשפחה. בכל אופן, למרות אפו היהודי הטיפוסי וזוג התפילין שנשא עמו תמיד בחבילה קטנה, עלה בידו להנצל בעז"ה. כשגילה את סודו לבעלת הבית הגויה בדירתו הזמנית, קראה אחריו בפליאה: "שאני, אתה יהודי?" – והוא הגיב בצחוק אדיר: "ועוד איזה יהודי!"

מלכה שוחררה רק במאי 1945 בגרמניה, ושבה הביתה לאחר תלאות ארוכות. מוכת גורל שכמותה! עוד לפני פלישת הגרמנים, נסעה אל הסבתא, ובדרך פגשה פליטה יהודיה מסלובקיה שרצתה להגיע לבודפשט, אל בעלה ושני ילדיה הקטנים. מלכה עזרה לה על חשבון בטחונה האישי. הפליטה הצליחה להימלט, ואילו מלכה נותרה לבדה. מרוב יאוש, נכנסה לשורה השמאלית, ונסעה לאושביץ, פלשאו ודכאו, עד שחרור המחנות ומיגור הנאצים במאי 1945, כשזכינו לראות פניה היקרים.

ארבעת האחים לבית גוטמן ששרדו:

1) מלכה גוטמן. בעלה: משה זולצבכר, הנאו. אביו – יוסף זולצבכר, אמו – לאה ברוורמן ואחותו ציפורה נרצחו במלחמה. משה ואסתר עלו ארצה.

2) מרים גוטמן. בעלה: חיים יהודה לייב ברקוביץ', שרקד. הורי בעלה: יעקב ויהודית ברקוביץ'. אחיו משה ורעייתו גיטה נשרפו עם הוריהם.

3) ר' יעקב גוטמן נשא לאשה את רבקה ויזן, בת לר' חיים משה צבי ומרת בלומה לבית גרינפלד, אשר נפטרו בביתם טרבישוב–צ'כוסלובקיה.
רבקה נפטרה לאחר עשרים וחמש שנות נישואים מאושרות, בדמי ימיה והותירה אחריה בעל ושמונה ילדים המומים וכואבים.
כעבור שנים אחדות נישא יעקב שנית למרת סערל רוט תחי'. הוריה – יעקב רוט ואסתר לבית גרטנר; וילדיהם – שמעון, רייזה ואברהם, נספו באאושביץ. רק סרל ואחיה חיים צבי נותרו מכל משפחתם.

4) חיה–חביבה גוטמן. בעלה: בן ציון גסנר, קאשוי. הוריו: גסנר קופל יעקב ובײַן אסתר. אחיו: שמואל ויצחק יהודה. כולם נשארו באאושביץ, פרט לבן–ציון...

ליל סדר על סף האבדון

ליל הסדר, הכל מסודר
שולחן ערוך, הנרות דולקים כבר,
מסביבו בני משפחה ישובים
אבא, אמא והילדים.
אין ביניהם אלא אהבה.
זהו גן עדן עלי אדמה,
האב עטוף בלבן, חוגג
את יינו לכוסו מוזג,
מביט על משפחתו באהבה.
כל ילד מחזיק בהגדה.
והנה מתחיל הסדר,
כפי שלמדו ב"חדר":
"הא לחמא עניא..."
ומתחיל לספר האב -
זהו לחם רעב,
"כל דכפין יתי ויאכל...!"
ליד שולחננו מקום לכל.
"מה נשתנה?" - שואל הבן:
מדוע נאכל היום מצה ולא לחם?
"עבדים היינו לפרעה במצרים",
ומספר סיפורים עתיקים.
כך נמשך ה"סדר" כהלכתו,
הילדים מקשיבים לסיפורו,
תלאות כה רבות ממעל
איך הביא עליהם הגורל?
משפתחו הדלת לנביא אליהו,
לפתע בחוץ - תוהו ובוהו,
זרים תוקפים את השער,
והנה, פתאום, הבית כיער,
אנשים זרים, כולם מזוינים,
בני המשפחה מביטים בהולים
באורחים הבלתי קרואים,
והילדים המבוהלים
בזרועות הוריהם מסתתרים.

לפתע קול פראי צורח,
כולו ספוג כוהל וריח:
"שמעו, אתם, פה, בני כילאים!
ארזו, מיד, כעת, אחת ושתים!
נוביל אתכם למרחקים!
שם לא תשמיעו צחקוקים!
עוד עשר דקות אתן לכם,
בחלוף זמן זה - נוליך אתכם!"
משפחה מסכנה, מה תעשה כעת?
האב את הקיטל אף לא פושט,
מחבק את ילדיו באהבה,
יוצא החוצה - אל הרעה.
ואפילו אין מתלוננים,
רק לא-ל הטוב מתפללים.
כשיצאה המשפחה,
שמחה השתלטה על החלאה.
פתחו מיד את הבקבוקים,
לא היו ביניהם דואגים,
לא התחשבו כלל בכך,
שזהו יין של פסח...
ושתו, ושתו, ושתו,
עד שאת צלמם לגמרי אבדו,
לאחר מכן התחבקו ביניהם...
אך השכרות סינוורה חושיהם,
והחלו בפראות מתקוטטים,
עד שהמקום היה לחדר מתים.
והמשפחה הקטנה, לְאָן נעלמה?
מה עלה בגורלם, א-לי, מה?
אנו קוראים בהגדה,
במכה העשירית, הלא תדע?
הא-ל הטוב, ברחמיו,
פסח על בתי עבדיו.
אך כאן, לצערנו, לא פסח,
כאילו לא היתה מזוזה בפתח.

שירי זה נכתב במלאת שנה לליל הסדר הנורא של שנת תש"ד, וממחיש את רגשותיהם ומצבם של רבים מאחינו בני ישראל בקהילות הונגריא וסלובקיא, שידעו, כי למחרת עלולים לקחתם לאושביץ, כפי שבארנו

היטב בפרק "סוף ההתחלה". ואתה, הקורא הישר, בוודאי תתפלא על החתומה מטה: האם הטילה ספק בהשגחת האלוקים על ישראל, על פני השטח בתקופת השואה – לעומת פסיחתו על בתי העברים במצרים, ככתוב בהגדה? התשובה היא: לא. מדוע?

– אמרו חז"ל במדרש שיר השירים רבא ב', ב': "עמו אנכי בצרה" – אלוקים שותף לסבל עמו, כי הוא שוכן בקרבו: אמר ר' ראובן, אילו לא היה הדבר כתוב אי אפשר לאמרו כביכול, "כי באש ה' נשפט", "ה' שופט" אין כתוב כאן אלא "נשפט", הוא שאמר דוד ברוח הקודש: "גם כי אלך בגיא צלמוות לא אירא רע כי אתה עמדי".

הווה אומר, אפילו מתוך גיא ההריגה, תאי הגזים והמשרפות, נישאת תפלה חרישית עמוקה לאלקי המערכות, כי למעשה, "הסתרת הפנים" איננה הסתרת פנים ח"ו. והראיה – שומר ישראל שמר את שארית ישראל, העלה את העצמות היבשות מקברותיהן, נתן רוחו בהן, והניחן על אדמת ארץ ישראל. לגבי האודים המוצלים מאש, סדרי הפסח הנעימים ועשירי התוכן בארץ הקודש, מהווים פיצוי בלתי מבוטל על אותם פסחים איומים שעברו עליהם בגיהנום של מטה.

בנות ישראל מסלובקיה בעבודה

"אל תשמחי אויבתי לי, כי נפלתי קמתי, כי אשב בחושך ה' אור לי".

(מיכה ז', ח')

הבה ונזכיר לטובה את בנות ישראל מסלובקיה, מאז השנה הרביעית לאכילתן את הלחם הצר ומים הלחץ של בירקנאו. כבמצרים, שם הצטרכו אבותינו לייצר בעצמם את חומרי הגלם, כן נאלצו גם אומללות אלה להקים את ביתניהן, ועד אז - להתגורר תחת כיפת השמיים בקור, בגשם, בשלג ובשמש גם יחד. בנות צעירות רבות העדיפו לשים קץ לחייהן מלשאת בעול זה.

ביתן 25 נקרא בפינו "ביתן המוות", כי בו נאספו כל החולים, וממנו הועברו למשרפה. השמירה בתוכו היתה קפדנית מאוד, הואיל ורבות ברחו משם למשרפה, כדי למות בטרם יתעללו בהן הנאצים. אלה שבכל זאת התגברו על יסוריהן, ניסו לעזור בהצלת חולות חדשות. נדגים את דייזי, היהודיה-מיוון האחראית על הביתן, עליזקה רוט-מפרשוב, האחיות עדה ואדית גוטמן ופטיקה בודנר, אשר הצילו מאות מבנות ישראל מן המשרפות. "אדיתקה" היתה אפילו עוזרתו של מנגלה ימח שמו(!). אכן, היו ביניהן בנות פקחיות, בעלות לב טוב ונפש עדינה, אשר השכילו להערים על קלגסי הס.ס. אפילו במחיר סיכון חייהן, ובלבד שיעלה בידן להציל נשמות יהודיות אחרות. הודות לפעילותן הנועזת ניצלו מהמיון האחרון שתי האחיות, אדית ואווה. בבואן לבירקנאו, הוכנסו לביתן 26; כשפרצה בו מגפה, הוכרז ביתן זה כמחנה הסגר לחודשיים. בטרם הועברו האסירים ממחנה א' למחנה ב'-2, נערך שם מיון מחודש. על הבנות היה לעבור לפני הרופא הממין כביום היוולדן. חית האדם ששמה הרופאה קניג, נעזרה ע"י שתי רופאות יהודיות. הבנות שהיו מטבען רזות מאד או שמנות מדי כוונו שמאלה, ואילו בעלות המבנה הממוצע-בריא נשלחו ימינה. בצד ימין היו בית מרחץ אמתי וסימני דרך המובילים למחנה הפועלים. ואילו בצד שמאל נמצאה המכונית השחורה שאספה את הבנות להשמדה אחרי המיון.

שתי האחיות חששו שמא יפרידו ביניהן, כי הצעירה היתה צנומה כל ימיה, ולמרבה הרעה, אמנם שלח אותה הרשע שמאלה. אחותה ביקשה מהרופאה היהודיה ללכת בעקבותיה. זו החווירה ועמדה לסטור לחוצפנית, אך קלגס הס.ס. מנע זאת מבעדה, ושתיהן הוזמנו אליו להתייעצות רפואית בדבר סימן משונה שנתגלה על כתפה של אחת

היהודיות. הרופאים רצו לברר, אם היה זה פצע זיהומי או כתם לידה. אדית ניצלה את ההזדמנות והתגנבה אל אחותה לחדר השמאלי, האפל מאוד, בו הצטופפו נשים מעורטלות רבות ובכו בקול גדול. בקרבת החלון הזעיר, הבחינה אדית באחותה, שעמדה קמוצת שפתיים, והדמעות בעיניה היו עצורות. בראותה את אחותה הגדולה, החלה זועקת: "חזרי! הימלטי! מקומך לא כאן! ודאי התגנבת הנה! אודיע זאת לקלגסים!" זעקה ארוכה ומרה נשמעה מפיה... אך אדית נצמדה אליה, אחזה בזרועה, וענתה: "נמות יחדיו, תראי שלא נחוש כאבים, כי גורלנו יהיה משותף!"... עוד הן נמשכות זו לזו כאבן שואבת, והנה מופיעה בחדרון, כמלאכית, מושיעת הביתן, "עליזקה", שהועסקה כרשמת. האחיות ביקשו את עצתה, אך עוד בטרם פצו פיהן, פקדה עליזקה בצעקה: "התלבשנה! למה זה תסתובבנה כאן מעורטלות?" – ומיד נעלמה במהירות, בעוזבה אחריה את האחיות המיואשות עם כל יתר המועמדות לטבח. לכאורה עזבה אותן בצרתן הידידה הטובה ביותר. שתיהן התלבשו, קבלו את הדין, התחבקו, והמתינו למוות בשלוות נפש. הן לא העלו על דעתן, ש"עליזקה" רצתה בטובתן, וכבר תיכננה את הצלתן.

תחת כיפת השמים, נשאו ונתנו הבנות הסלובקיות (היהודיות כמובן), בענין הצלתן של אי אלו מהנידונות למות בשריפה. לפתע הופיעה דייזי, היהודיה הסלוניקאית האחראית על הביתן, העבירה את שתי האחיות הלבושות לפרוזדור חשוך, ונעלה עליהן את הדלת מבחוץ. הן גיששו באפילה, בכיוון לחישתה: "קדימה, קדימה!" – עד אשר נפתחה לפניהן דלת בלתי נראית, ושוב מצאו את עצמן בין חברותיהן העליזות, בחדר האסירות הבריאות. אוה יצאה מכלל סכנה, אך כל גופה הכחוש רעד מפחד. היא נטלה ספל מים, כדי לשבור את צמאונה. אך בהרימה את הספל לעבר פיה, ספגה מכה פתאומית עזה, והספל נשמט מידה. היתה זו הגרמניה, שהביטה בה בעיניים יוקדות משנאה:

"את רוצה לומר לי, שקניג העבירך במיונו?" – שאלה בגסות. אדית ניסתה להתערב, אך הנקבה הארית צעקה גם עליה: "שתקי! הלא אחותה את! ראו, יהודיות, שוב ניסיתן לרמותנו, אבל אני אערוך כאן סדר. למקלחת תיכנס רק זאת שארשה לה להיכנס! אתי לא תתחכמנה!"... תוך כדי דיבור, התישבה על שרפרף בכניסה ל"סאונה". רעד עבר בכל עצמותינו. א-לי, אל תעזבנו!... הן הוכרחו להיכנס למקלחת אחת אחת, ולהניח בגדיהן בצורה נאותה באחת הפינות, היו שם כאלף בנות, שכולן השתדלו לפרוץ ל"מקלחת" בהקדם האפשרי. כשאחת הבנות זרקה ופיזרה את בגדיה, קפצה בת הנחשים הגרמניה, אחזה בידה, וציותה עליה לאסוף את מלבושיה ולהניחם במקום הנכון. עיני שתי האחיות וידידותיהן קרנו

משמחה. הגרמניה סיפקה להן רעיון, כיצד לפלוש ל"מקלחת" מבלי להסתכן. אחת החברות השליכה אף היא את כסותה באופן בלתי מסודר, ובעוד שחיית הטרף הגרמניה עינתה אותה, נכנסו שתי האחיות ל"מקלחת" בניחותא. הגרמניה שמה לב לכך "מאוחר מדי", ובצאתה מה"מקלחת" הודיעה, שמעתה ואילך היא עצמה תחלק את הבגדים. אך כיוון שיהודיה ממוצעת אינטלגנטית יותר ממכשפה גרמניה, הסתובבה אחת החברות באיזור, לאחר צאתה מה"מקלחת", וחזרה עם שתי חבילות בגדים.

בבגדים מוחלפים, התייצבנו כולנו בפני הגרמניה. אווה ריפדה את שמלתה בכריות, והבנות צבטו את לחייה עד שהאדימו. כך הצליחה לעבור את מיסדר הספירה בשלום, ואפילו אמה לא היתה מזהה את בתה דקיקת הגו. קניג מנה את הבנות, והניח להן לעבור. הן צעדו לאורך "רחוב המחנה", אל עבר מחנה העבודה.

בדרך התקרבה אליהן מכונית קטנה. הדם קפא בעורקיהן. האשה היחידה שהורשתה לנסוע במכוניתה בין המחנות, היתה ס.ס. דרקסלר, מלכת המכשפות, שבלמה את רכבה ויצאה. ידה האחת אוחזת במקל ואחת מחזקת הכלבלב. היא הגביהה את מקלה, ועצרה את התהלוכה, בשאלה:

"מי אלה לפני, ולאן מועדות פניהן?" ויען המדריך ויאמר: "אלו הן האסירות, אשר נבחרו לעבודת הפרך!"... שוב הביטה בקבוצה, ולא ראתה מאומה, כי הקדוש ברוך הוא היכה אותה בסנוורים והצילנו מידה... כך נעלמו מעיניה בנות אחדות שהוברחו בחזרה אל הקבוצה לאחר מיונן. לבסוף הגיעו אל המחנה, שם נגזר עליהן לעמוד בתור כדי להתקעקע. בזו אחר זו עמדו שם, עד שקבלו כולן את המספר על זרוען. מעתה ואילך לא היו להן שמות, אלא מספרים בלבד. רק עם הופעת המספר המקועקע על זרועה דמוית השלד של אווה, פרצה אדית אחותה בבכי מרוב שמחה ואושר, כי הן ניצלו ממות. זרוע מקועקעת, פירושה היה, זרוע חזקה, כשירה לעבודת פרך. כעת נפלו החששות, שמא תיפול הצעירה הרזה בידי מנגלה או קניג כבמחנה ב'. הדבר התרחש ביולי. הבגדים האפורים הוחלפו בבגדים אזרחיים שנלקחו מן הטרנספורטים.

אך הן בכל זאת לא התיצבו, לא לעבודה ולא לתובלה, כי בכל מיון היה מנגלה המוסמך הבלעדי לחתוך קצבה לכל בריה מזרע ישראל, וכולנו השתדלנו שלא להתקרב אליו! כאשר חיפשו עובדות, נמצאו תמיד מתנדבות ובריאות, שהתאמצו לעזוב את מחנה ההשמדה בירקנאו בהקדם האפשרי, והשתמטו בזריזות מהעבודה עד לחגים. בינתיים נתמלא המחנה בטרנספורטים חדשים שבאו, התארגנו, וכעבור שבועות ספורים –

נשלחו לעבוד בבתי החרושת הגרמניים. באחד המשלוחים ההם, זיהו אדית ואווה את אחותן הצעירה, ריבה. בשעות הבוקר המוקדמות, תוך כדי זרימת הטרנספורט למחנה, ארבו שתי האחיות לריבה מאחורי הביתן, והבחינו בה בשורת הטרנספורט האחרונה. כחושת בשר, נוגה וגלמודה, צעדה ריבה בעקבות קבוצתה. שתי האחיות פלטו קריאת שמחה, כשזכו שוב להיפגש עם אחותן היקרה, שנלקחה מהבית עוד לפני ההעברה ההמונית אל המחנות, ועד .כה חיפשוה בנרות בכל טרנספורט שהגיע. הן חיבקו את אחותן המופתעת, הבריחוה לביתנן, האכילוה, והחליפו את בגדיה הבלויים בטובים מהם. חיש קל חלפו רגעי החדווה והגיל, כשנזכרו אדית ואווה, כי על זרועה של ריבה אין מספר. הן יצאו, איפוא, לחפש מכרות שמספרן דומה, ריבה קבלה מקום בביתן 7, ואילו שתי אחיותיה התגוררו בביתן 12. הן אמנם אכלו וישנו בצוותא, אך הופיעו במסדרים נפרדים. באחד ממסדרי השבתון הנוצרי, נלקחה ריבה בטרנספורט. עם היוודע הדבר לאדית, כבר התארגן הטרנספורט ליד השער, וכולן היו רשומות לפי מספרים, כבר אי אפשר היה להתחלף, כי המספרים לא התאימו. אדית ואווה עמדו ליד הגדר המחושמלת, והסתכלו בחוסר אונים, כיצד מפרידים אותן מריבה. כשנעלם מעיניהן הטרנספורט, התעלפה אדית, ושאר הבנות השכיבוה בביתן. מיד התחזקה אווה השבירה, והחליטה בכל מחיר לשמור לפחות על אחת מאחיותיה המדוכאות. אדית צמה, נאלמה, ולא היתה דעתה נתונה אלא לגורל אחותה ריבה, ששתיהן ניסו להושיט לה עזרה באיחור מזעזע... אדית האופטימית ושופעת המרץ לקתה בדפרסיה, ולא יצאה אפילו למסדר, עד שסייעוה חברותיה, מבלי שירגישו בכך הגרמנים. אפילו האחראית הקפדנית על הביתן עזרה לה, והתירה לה להתייצב בשורה רק לשם ביצוע הספירה. חברותיה שמרו עליה, לבל תינזק.

...מפאת הטרנספורטים הרבים, התרוקן המחנה בהדרגה. יום המיון הגיע: טרנספורט – או משרפות... מנגלה מיין ללא רחמים. זריזותו ואכזריותו גברו מיום ליום. או אז התאוששה אדית, כדי שתוכל להציל את אווה... אמנם, הן מוינו לטרנספורט שלוש פעמים, אולם הצליחו תמיד להסתלק בטרם נרשמו מספריהן. לקראת סוף אוקטובר, חויבו כל ההונגריות לפנות את בירקנאו, ולהתייצב בפני מנגלה הממיין. אך לפני מיון זה, העלו הבנות הסלובקיות, בשיתוף עם האחראיות על הביתן, רעיון טרגי-קומי מוזר: יש לבצע ביקורת כינים מהירה... בהתאם לרצונן ופקודתן, התייצבנו חשופות לפני הרופאה היהודיה, שגם הקפידה להוציא מהשורה מספר נערות דקות גיזרה במיוחד, בין היתר, את אווה. היא בכתה וסיפרה לה, שמבין שמונה אחים ואחיות שרדו רק שתיהן, אדית והיא, כך שאסור

לה, כיהודיה, להפריד ביניהן. הרופאה הטובה רשמה את שמותיהן על פתק, ומסרתו ל"פקידה", יחד עם שמות הנבחרות האחרות. זו גנבה מהמשרד את הכרטיסיות, ושתי האחיות הלכו למרפאה ככולן. כך הצליחו הבנות הסלובקיות להציל למוות, ממש ברגע האחרון, כמה מקרבנותיו של מנגלה, ולהסיען אל בית החולים עוד לפני בואו.

שבוע עבר עליהן בבית החולים. כשנודע להן על מיון אחר, שנערך בביתן "קרצה", ועל המכונית השחורה שהעבירה משם את הקרבנות, היתה פעילותו של מנגלה בעיצומה. בהגיע תור המרפאה, רעדה אדית מפחד, והתפללה לאלוקי ישראל, שיעזור לה להסתלק. ה' ענה לה, והנס התרחש. המכונית השחורה נעלמה, המיון בבית החולים נדחה ליום המחרת, והבנות הסלובקיות הרוויחו לילה שלם, שבמהלכו התפנו להצלת עוד נפש אחת מישראל. עד שהאיר השחר, הספיקו למלא את הטופס המתאים על אדית ואווה. בהתאם לפקודה החדשה, הועברו שתיהן לביתן מס' 7, בו עבדו הפועלות הבריאות והחזקות.

קורא נרגש, בוודאי התפעלת מגבורתן של בנות אלמוניות אלה, ומעצם העובדה, שלא אבדו עשתונותיהן אפילו בשאול תחתית. אבל עליך לדעת, כי הטרגדיה של אותן בנות סלובקיות מסורות היתה, כי רק בודדות מהן הצליחו להימלט מהמשרפות.

ב-י"ז מרחשון פסקה פעולת הקרמטוריום. למרות הכל, היה ה' עמנו כאשר היה עם אבותינו, לא עזבנו ולא נטשנו!

זכר חג החנוכה

חנוכה בבית בשנות המלחמה

השלג כיסה את הבתים והרחובות, וצחותו האירה אף את חדרנו החשוך, בעמדנו להדליק נר ראשון של חנוכה.

חג אורים זה היה קודר מקודמיו. מיליונים מאחינו כבר נטבחו במאה מיתות משונות. בטרם הדליק אבי את הנרות, היישיר מבטו השמימה, והתפלל בזו הלשון: "אנא א-לי, בורא קצוות הארץ, אלוקי כל נשמה! קבל את הדלקת נר החנוכה על ידי גם בשם אלה הרחוקים מאוד מתחומנו, וספק אם עוד ישובו אל קרוביהם... או יזכו להסתופף בצל כנפי שכינתך! עשה עמהם נס ופלא בזמן הזה, כאשר עשית לאבותינו בימים ההם! האר דרכם והצילם מפח יקוש, מדבר הוות, מפחד לילה, מחץ יעוף יומם, מדבר באופל יהלוך, מקטב ישוד צהרים! הפל מצדם אלף, ורבבה מימינם, אליהם אל יגשון! החש שילומת רשעים, צוה על מלאכיך לשמור על אחינו בכל דרכיהם, והוליכם חזרה אל כל משפחותיהם בשלום!"

בתחינתו הידהדו קולות כל יקירינו ממחנות העבודה, שנבצר מהם להתענג על זיו נרות החנוכה, אך התפללו עמו ממרחקים. ענינו אחריו "אמן" בקול אדיר וחזק. ככלותו להתפלל, הודלקו הנרות.

מבעד לחלון ראינו נכרי התוקע מבטו בנרות, ודמעות זולגות מעיניו. לראשונה התאושש אבי, והכניסו לביתן המחומם. זיהינוהו מיד כאחד האסירים הפולנים הנוצרים שהובאו לכפר למחנה אסירים, שוכנו באסם, והלכנו בסקרנות לתהות על קנקנם.

פתח האורח בברכת "שלום" בפולנית, והמשיך ביידיש:

"שמי סטפן רומק. ידעתי, שמוזר בעיניכם לשמוע גוי מדבר יידיש, אך אספר לכם את הרקע לתופעה זו. הורי נפטרו בעודי בן 12, כשביתנו נהרס בשריפה. נלקחתי לביתו של יהודי, ידיד נאמן של אבי המנוח, והלה גידלני באהבה. כשהחלו רדיפות היהודים ומבצעי ההשמדה, ביקשתי לגמול לא רק למיטיבי, אלא גם לאחרים מבני עמו. העברתיו, איפוא, לצרפת, יחד עם כמה יהודים נוספים, ומשום כך נתפסתי, ונשלחתי לעבודת כפיה בהונגריא. אינני מתחרט על מעשי. אדרבא, היה לי סיפוק מוסרי מעצם העובדה שהם ניצלו, ואני מאמין שאלוקי ישראל יעזור גם

לי... הערב קבלו כל הבחורים חופשה קצרה, כדי שיוכלו להשתתף בבית תיפלה שלהם ובטקסים הנערכים שם. עברנו ליד הבית, ובראותי את החנוכיה מבעד לחלון, נעצרתי, המתנתי עד שהבחורים ילכו לדרכם, וקפצתי לתוך החצר... אל נא תפריעו לעצמכם כעת, המשיכו לחגוג את חגכם היפה, המעורר גם בלבי זכרונות נפלאים".

אורחנו נדם. כשראה במבוכתנו, הנובעת מעצם היותו "ערל", פנה אלינו, אל הילדים: "ילדים, תנו לי קופסת נעליים ישנה, ואלמדכם משחק יפה". עד מהרה מצאנו קופסת נעליים, שהוא גזרה במספריים לקלפים, והפך קלפים אלה למכשירי תרגילים, שסוד המישחק בהם ידוע לקוסמים בלבד. לבסוף גילה לנו את הצופן. בקלות הצליח רומק להתיידד עמנו, והנעים את זמננו לאין ערוך. להפתעתנו הנעימה, לימד אותנו אפילו שיר חנוכה יידי, שתרגומו החופשי הנו:

בערו, נרות נשמה,
בערו ברוגע כבתנומה,
אושר שלום, השלמה,
החדירו ללבותינו פנימה.
הכריזו על פני ארצות, הרים, ימים,
על גבורת החשמונאים.

שאו את שמו בגאון,
כי הוא (ה') יביא נצחון,
יעזור בעמק ובהר,
יעזור לעמו הנבחר.
הכריזו עליו ועל התהילה,
הכריזו באלף אלפי מילה!

...אבי הזמינו לבקרנו בכל שעה פנויה. לאחר שנפרד מאיתנו, התנוצצו עיני הורינו מדמעות. היינו עדיין צעירים מלהבין את קינתם על גורלו המר של "נוצרי" אציל נפש כמוהו... יום אחד נודע לנו, שהאסירים הנוצרים נלקחו, ועמהם – נעלמו עקבותיו של ה"פולני", "חסיד אומות העולם", סטפן רומק.

בשנת תש"ה ביליתי את חג החנוכה באושביץ, במחנה הצוענים, כשרגלי קפואה משלג ומכפור, והודיתי לה' על תאונתי, שאיפשרה לי לנוח בכל שמונת ימי החנוכה. לכבוד החג, עודדתי את חברותי בתקוה, שעוד מעט נשתחרר כולנו, ונזכה לחוג את חג האורים באווירה אחרת, בחוג המשפחה, אולי אפילו בארץ הקודש...

במיטה הסמוכה אלי שכבה צעירה יהודיה ילידת פולין ושמה (הרשום על גליון החום הצמוד למיטתה) דינה. היא קצה בחייה, אך מהמות יראה. בכדי התאמצתי לרומם את רוחה: דברתי אל לבה, שרתי באזניה שירים יפים שונים, סיפרתי לה בדיחות, ולא עלה בידי לטעת בה כל רצון לחיות. היא שכבה אילמת ואדישה. כשנזכרתי כי חנוכה היום, התנדבתי לחלק תה לכולן, כמאז... במטבח השגתי תפוחי אדמה אחדים, במרפאה – שמן וצמר גפן, והתקנתי מכל אלה את מנורתי האישית. בערב חנוכה

התנדבתי לכהן גם כשוערת, וטיגנתי את תפוחי האדמה. לאחר מכן, יצקתי השמן לתוך התבשיל. כך הסתרתי הלהבה והדלקתי הנרות. שרתי... כל שיר שהכרתי, אך אותה דינה עדיין שכבה ללא ניע, ואף התעלמה ממעשי. בכיתי, כי המשחק שהצגתי למען אחרים פצע את לבי. נזכרתי בחגי החנוכה שעברו, במשפחתי, ביקירי... האזכה לראותם עוד אי פעם? התאמצתי להתרומם מעל עצמי, ולפצוח בשירה חדשה. השיר הראשון היה, כמובן, "מעוז צור", ואחריו – כל פיוטי חג החנוכה ששמעתי מימי. לבסוף, נזכרתי באותו זמר שלמדתי אשתקד מפי הצעיר הפולני ה"נוצרי":

בערו, נרות נשמה,
בערו ברוגע, כבתנומה,
אושר, שלום, השלמה,
החדירו ללבבות פנימה...

...סוף סוף שמעתי את דינה מצטרפת אלי בשירה. היא אחזה בכנף בגדי, ושאלה בהתרגשות: –"מנין את מכירה שיר זה?... מהיכן למדת אותו?" – סיפרתי לה בפרוטרוט את כל אשר ידעתי על סטפן רומק מסיפורו ועל הערב המהנה שארגן לנו. היא הקשיבה למעשייתי המציאותית בדמעות שליש, ואמרה: "זה היה ארוסי!" – כל הלילה הגידה לי דינה את קורות חייה בשלמותן, וסיפרה לי אודות קשרה אליו, בתוספת פרטים חדשים על אותו רומק, שהיה למעשה יהודי מלידה, אלא שהתחזה כגוי ואמץ שם משפחה פולני מובהק לנכרי, כדי לנסות להמלט מהנאצים. או אז אירע נס חנוכה אמיתי: היא שבה לאיתנה, ומצבה השתפר מיום ליום. בינואר, בעת הנסיגה הגדולה, שוחררה היא לפני. בעת הפרידה הודתה לי מקרב לב על אשר נטעתי בלבה את השאיפה המחודשת לחיות ולספר מעשי י–ה. עם צאתה מפתח הגיהנום, הלכה לחפש אותו.

לפני שנים חזיתי בהצגת חנוכה, שהועלתה על הבימה ע"י בוגרות "בית יעקב" באחד ממושבי הנגב. הן היו מתוקות מדבש ונופת צופים, בשירתן בעברית וביידיש כאחת. לפתע פרצה ילדה בת 8 ברינה: "בערו נרות נשמה..." כולם מחאו כפיים, ורק אנוכי בכיתי... המורה חשבה שהתרגשתי מדיקלומה של תלמידתה, והוליכתני איפוא, אל הוריה, שישבו באולם יחד עם הורי שאר הבנות. בדמעות שמחה זיהיתי את דינה, חברתי למחנה, ואת סטפן רומק... אכן, הקב"ה עזר לשני הלבבות הנאהבים והנעימים למצוא זה את זה על אדמת ארץ ישראל ולהקים משפחה להמשיך שרשרת הזהב ... יהי שמו מבורך לעולם ועד...

הביתה, ניסן תש"ה.

הרכבות טרם נסעו לכיוון אחר, זולתי מחנות ההשמדה, המלחמה השתוללה עדיין במלוא תוקפה, וכבר עשינו, אחותי ואני, את פעמינו הראשונים, מגיהנום אושביץ – בחזרה אל קהילתנו החריבה.

הרכבת יצאה מצ'נסטוחוב, וחצתה את הגבול הסלובקי ליד הומונה. תחנתה הסופית היתה אונגוואר. ירדנו עוד בטרבש, שם עלינו על מכונית צבאית, והנהג הורידנו בפאתי היער הסמוך לקאשוי. מנינו עשר נפשות: שלוש בנות, שלוש נשים, וארבעה גברים. באשמורת הלילה יצאנו לדרכנו. כשהפציע השחר, נעצרנו ע"י אנשי מיליציה בקרבת אחד הכפרים. אלה אמנם הסכימו לקחתנו לקאשוי, כי "פשענו" היחיד היה, עצם היותנו יהודים. לאחר ימי מחסור ממושכים, היינו מורעבים עד לצלעות בולטות... בשערי קאשוי, קידמונו בחיוך סקרסטי אותם שומרים הסובבים בעיר, אשר היכונו, פצעונו, ונשאו את רדידנו מעלינו עוד לפני כן. בשנאת ישראל כפולה ומכופלת, שאלונו:

"הלא גורשתם מכאן בכח, למה זה תשובו?"

...בעיריה נחקרנו שנית, והפשלנו את שרוולנו השמאלי, להראות את כתובת הקעקע אשר חרת השטן בבשרנו. גם אני הצבעתי על מספרי: א16193, וגם אחותי חשפה את מספרה: א16192. הם שיחררונו, אבל אנה נפנה, אנה נבוא? היש עוד אדם אשר ידבנו לבו לסעדנו? התחבקנו, אחותי ואני, ונשא את קולנו ונבך... לפתע נודעה לנו כתובתו של המטבח היהודי הכשר הראשון שנפתח בעיר למתי המעט אשר שרדו. ליד המסעדה ההיא, הומצא לנו חדר. ביקשתי למשוך את הזמן, כדי לדחות את מועד הגיענו "הביתה": "אולי בכל זאת נותר דבר מה מרכושנו המוחרם – תמונות, מכתבים, סידור תפלה?..." – חשבה אחותי, והפצירה בי שנסיים את "מסענו". בדרכנו עברנו בכל אותם כפרים, שבהם לא מזמן שגשגו עדיין קהילות פאר!... עתה היו כולם ריקים מיהודים.

בהגיענו לטורנא, עברתי בכל הבתים היהודיים לשעבר, ושיחזרתי במוחי את דמויות דייריהם, אשר ספק מאד, אם אחד מהם ישוב אי פעם ממחנה המות.

בית משפחת גרינהוט נשרף ונהרס עד היסוד. לפנים היתה זו דירה נאה מחוץ ומפנים, עם גינת ירק ענקית ומטופחת למשעי. כאן התגוררו אב

ואם, בן ובת כלה וילדיה. אהבנו מאד את חברת הדוד גרינהוט, שגידל חיות בית בחצרו, התלוצץ על "פדיון הבן" שערך לכל עגל נולד, ותמיד כיבדנו באגוזים טעימים ומשובחים. ממולם שכנה מרפאת הרופא הכללי ד"ר שטיינר ומרפאת אליזה אשתו, רופאת השיניים. הד"ר שטיינר היה חביב הקהילה בשל מסירותו לכל חולה ולבו היהודי החם. הוא היה ירא שמים ומדקדק במצוות, וכמעט מעולם לא נעדר מבית הכנסת. גם אשתו, אליזה לבית נוימן, היתה אשה נחמדה ורופאה טובה. הם, שתי בנותיהם והדודה נוימן, היו המגורשים הראשונים.

במרחק מה, שכן פונדק "פריד", בו התארחו בימי ראשון האיכרים לאכול ולשתות ממטעמי "היהודי" שנוא נפשם. לידו נמצא בית האחים וובר, ששניהם נרצחו, כאמור עוד ב-תרצ"ה ע"י שודדים אלמונים שנמלטו בזריזות מידי המשטרה, ושפכו נפט על גופותיהם... גם בראש השנה שלאחר מאורע טרגי זה, נדרסה למוות בת השוחט גולדברגר, שהיה גר באותו חצר, ע"י מכונית דוהרת, כפי שסיפרנו.

כשנתקע מבטי בבית משפחת נוימן ממול, חרדתי לגורל שבעת בניהם צעיריהם יפי התואר וטובי המראה: היחזרו ממחנה העבודה? למרות היותם חיילים סלובקים, אח"כ בעלי דרגות כבוד בצבא ההונגרי, גמלו להם רעה תחת טובה, והרובה שעל כתפיהם הוחלף במכוש. כעת ריק ביתם וחנותם נעולה.

בעוברי ליד בית משפחת בריסק, נזכרתי שהם הצליחו לעזוב את הגולה ולעלות לארץ ישראל לקיים מצות ישוב ארץ ישראל.גם הורינו הי"ד רצו וגם ניסו לעשות כמותם אך לא הצליחו. תמיד קנאנו בהם שהם נהנים מארץ ישראל, בשעה שאנו עונינו והגענו עד שערי מוות. ד"ר אליעזר בריסק, רעיתו ארניקה (=זהבה) לבית בלקני, משה בריסק עם אילנה לבית דויטש, פירצ'י וסרנן - כולם עלו ארצה, נחלת אבות עוד לפני פרוץ המלחמה. כן עשו גם משפחות גלנץ, קאופמן וגולדמן.מאוחר יותר נתפש בית משפחת בריסק ע"י גיולה שוורץ, בני ביתו ואמו האלמנה, שהגיעו לטורנא מהכפר הקטן הצ'ווה. גיולה היה גבר נאה, גם אשתו היתה בעלת הופעה נעימה, וילדה 14 ילדים. הז'נדרמים צייתו לדרישותיו; ההצליח לשחד גם את קלגסי הס.ס.?

בכי חנק את גרוני, ולא הייתי מסוגלת להמשיך בסקירת העבר שנכחד. ניצבתי מול בית משפחת גוטמן, שתסס תמיד מצחוק ילדיו, ועתה הוא עומד בשממונו המפחיד. כל הבתים סביבו נהרסו, ורק דירתנו לשעבר עומדת על תילה. לדעת השכנים - הרוחות שמרו על הבית. לא עניתי

לבני עשו אלה, שהייתי מעדיפה לראות את ביתי בהריסותיו מאשר בריקנותו. "ידידינו" הנוצרים הפנו לנו עורף מאז ראשית הרדיפות, ועקרו את דלתותינו וחלונותינו, על מסגרותיהם, מזוזותיהם ומשקופיהם. כמו כן נכרתו רצפות העץ, בתקווה למצוא מתחתה כסף גנוז. התיישבנו על האדמה הלחה ובכינו. הזה הבית, אליו נכספה נפשנו בימי עבודת הפרך במחנה? ראה, שוכן שחקים, מה עוללו הצוררים לאומה אשר בחרת! מלא פניהם קלון, האבידם, למען יכירו וידעו כל יושבי תבל, כי אתה שמך ה', לבדך עליון על כל הארץ!

שני חלקי הבית המשפחתי העתיק היו מחוברים זה לזה באמצעות שער גדול, סמל אהבת ישראל, אשר לא היתה אצלנו מונח מופשט... לפנים נמצאו במקום חנות מכולת, סדקית של ר' יוסף גוטמן וחנות הנעליים של ר' דוד גוטמן. לשני הבתים היתה חצר משותפת, מעוטרת ערוגות פרחים משני צדדיה וגינת חורף נהדרת. החצר הגדולה והרחבה היתה סגורה בשער אחורי, שהוביל לגן מוקף עצי מאכל. עכשיו כל הגן והחצר מלאים יבלית. למחרת הפסח, בניסן תש"ד, נלקחו משפחות יקרות אלה למחנות, ככל שאר יהודי טורנא. אבי ואמי, אחי ואחיותי משה, שלמה, רחל וחוה, הושלכו כאמור שמאלה בעת המיון בשערי אושביץ. מרים, מלכה ואנוכי נשלחנו לצד הפועלות. הדוד דוד גוטמן, גיטה אשתו, לייבל ואהרון בניו הומתו... לליעבע בתו – נולדו תאומים עוד לפני הגירוש, ומפאת גילם הרך מאד – יכלו להשאר בבית החולים. פערל נשלחה אל קבוצת העובדות, אך רצה אל אמה, כדי למסור לה מטפחת חמה, לפיכך לא הורשתה עוד לחזור, ואף היא הלכה שמאלה, מבלי לצפות מראש, שפירוש הדבר הוא מוות. בריינדל ורבקה היו עמנו בבירקנאו.קשה עלי פרידתי ממקום מגורי לשעבר...

הנה בית משפחת פבר, לשעבר בעלי חנות מתנות וכלי חרסינה, שנסגרה עוד ב-תרצ"ט, כשנאסר על היהודים העיסוק במסחר. בחצר האחורית, התגוררה משפחת אהרנפלד. הדוד יצחק היה בעל תפלה מפורסם. לעת זקנה, נאלץ לשוב אל מלאכת השחיטה, בגין גירושו של השוחט הצעיר, גולדברגר. הזקן נתאלמן, ואח"כ נשא לאשה את קרובתו, שרה בראון...

הנה בית משפחת דרקסלר, שהיו מצוידים בטלפון וברדיו סודיים, והיו מעודכנים בחדשות היום, בשנות המלחמה, יותר מכולנו. אפילו רכב פרטי היה להם. מדוע, איפוא, לא נמלטו, אלא המתינו עד אשר יקחו את בנם לעבודת כפיה, ואותם – לתאי הגזים?

בטורנא היה יהודי פיקח ונועז, אליעזר וידר, שעלה בחכמתו על השוטרים

הערלים, והשכיל להבריח את הוריו מהגטו, בהלבישו את הדוד ברוך ואת הדודה מרים בגדי איכרים, ובהעלותו את שניהם על הרכבת לבודפשט. שני הנכדים, ילדי אחיו אהרון, נשלחו לשם כעבור זמן, בלווית איכרה חסידת אומות העולם. הוא עצמו נתפש, נכלא, ונלקח לבית החרושת ללבנים. אך עוד באותו לילה, נמלט לבודפשט, כדי להציל עד הסוף את קרוביו ששהו בעיר ביוזמתו. ביתם התרוקן. כל משפחת וידר עקרה לבודפשט.

מנהל החשבונות ארמין וייס הגיע לאושביץ יחד עם משפחתו; בחצר הקרובה ביותר אליו, התגוררו 4 משפחות יהודיות. בימים עברו, היתה כאן חנות השעונים של חיים קאופמן, אחד האישים הבולטים ביותר בקהילתנו המפוארת שאיננה עוד. הוא היה לא רק מוהל ואיש ציבור מטעם החברא קדישא, אלא גם ידיד בעת צרה וצוקה, שהיה מוכן תמיד להקריב את עצמו על מזבח העזרה ליהודי אחר. לאחר פטירתו, התגורר חתנו גרינשטיין, עם אשתו וילדיו, באותה דירה, ולידם - חתנו של הראב"ד, הרב לוי ובני ביתו. שכנו היה האופה דויטש, שלאחר מותו ניהל את המאפיה,חתנו, בעלה של מנציקה ברצ'יק. בשבת בצהריים עמדנו שם בתור, כדי להוציא מהתנור את סירי החמין... עם היפתח דלת התנור הגדול, זיהה איש איש את סירו. מאחור, בצידה השני של החצר, התגורר חיים ליכטמן, מוביל הסודה, עם משפחתו. כעת ריקה החצר, לא סודה, לא שעונים, לא לחם, ואין איש הולך לקבל את החמין הטעימים.

גם חנות הברזלים של בלעך עומדת בשממונה. בצדו השני של הרחוב, שכן ביתה המרווח של משפחת רוט. דוד רוט כיהן כמנהל בנק וכראש הקהילה. גם חנות מכולת הוחזקה ברשותו. בבירקנאו שהיתי יחד עם בתו בז'י הרופאה. גם משרד של בנו עורך הדין שאני, היה ריק. צימרמן קבל לידיו את ניהול מכולת רוט, כל עוד היה המקצוע מותר ליהודים. את ביתם היחידה, ז'וז'י, שכלו בעודה בת 17, והביאוה למנוחות שנתיים לפני הרעש. ליד בית משפחת יעקב גליק, נזכרתי באהבתו העזה לילדים... יום אחד, יצאה נשמתו פתאום במשרד מס הכנסה בקאשוי. גופתו הובאה הביתה; הותיר אחריו אלמנה ושלושה יתומים. הדודה גליק גידלה וחינכה את ילדיו. אולגה ואני נפגשנו בבירקנאו. ולי, עם בלה שוורץ, גיזלה עם משפחתה, הסתתרו בבודפשט. חותנו ר' מיכל שוורץ נמנה מהמכובדים שבזקני הקהילה. עודני רואה אותו בעיני רוחי יושב על אבן, בפתח בית הקברות, מבכה על חתנו המנוח. גם בית הקצב קרמר ואשתו ריק מאדם, שדוד ועצוב. קיוסק הדוד אטלס נדף פעם ריח "בייגלה" טריים, אשר פיתה עוברי אורח שהשכימו קום. גם פונדק גליק שקט, הגם שלבעליו

היו זכויות יתר שפטרוהו מלהשתתף בגורל כלל ישראל. אך מאוחר יותר, נלקח ונספה אף הוא.

חששות כבדים אפפוני בהתקרבי לבית קרמר, שכבר שב לביתו וקבל על עצמו לאכסן בדירתו מספר אסירים לשעבר, שלא נשאר מהם זכר. הוא יצא לקראתי בהאשמה: "מדוע לא הצלת והבאת את מנציקה שלי?" שהיתה בת יחידה, ושנינו בכינו. נכון, בבירקנאו הייתי יחד עם אותה מנציקה, אך היא נלקחה לאחר זמן באחד הטרנספורטים. הבינותי לרוחו של האב אשר עמד בתלאות המחנה, ודווקא בתו נספתה. גם בית משפחת הולנדר וחנותה היו סגורים. בבנין הבנק, בו התגורר אהרון דוד גלנץ, אשתו, שבעת ילדיו וכן משפחות ליבוביץ' ווייס – גרים כיום נכרים. הישוב ממחנות ההשמדה אחד מבני משפחות חרוצות אלה? השרדו חיים ילדי גלנץ? גם בית מיקשה רוט, סוחר התבואות, עומד בריקנותו. מישו ומשפחתו, אף הם אינם בבית. בנם, צבי הרמן, (אשתו – ארניקה לבית הרץ) ומשפחתו – עלו לארץ ישראל לפני השואה. איש לא פתח את בית דפוסו וחנות ניירותיו של ליפוט גלנץ. בניו נשלחו לעבודות כפיה, אשתו ובנותיו – למחנה, בן יחיד יצחק ניצל.

באחת מפינותיו של בנין מנהלת המחוז, התגורר יוסף הרשקוביץ, כרוז הכפר היהודי, שקול תופו הידהד בכל קצות האזור; הנשמענו עוד אי פעם? אין למצוא עוד את אוכלי הלחם הטרי, מעשה ידי הדודה פולק, שגם בניה החינניים נלקחו כולם לעבודת פרך. את שרה פגשתי בבירקנאו, ואילו פירושקה ובנה הגיעו לאושביץ. דודה קרמר הזקנה הורשתה להשאר בטורנא, בשל גילה המופלג. להפתעתנו המרובה, פגשנוה למחרת בקאשוי, לשם העתיקה את דירתה, כדי לסיים את חייה בין יהודים... הנשמע עוד אי פעם את קולו הערב של הדוד ביטרמן, בעל תפלה מופלא, שמלאכי השרת שבעו נחת מתפילתו רווית הכוונות הנעלות?

מחסן העצים וביתן המרשים של משפחות דויטש ואונגר – אף הם עומדים בשממונם, בדיוק כמו החצר הגדולה. ההצליח ינו אונגר לשמור על אופטימיותו וחוש ההומור שלו גם בגיטו?... מכל בני משפחת ברקו, לא מצאתי בבית אלא את מיקלוש. ביתם הגדול עודנו ממתין ליתר בניו... הוא הדין לגבי מרפאת זולי גליק ומשרד עורך הדין ד"ר ינו רוט. דודה וייס האלמנה נפטרה בבית החרושת ללבנים, וזכתה לקבר מסומן, בעוד שאפר מרבית אחיה ואחיותיה נישא עם הרוח באושביץ. ממשפחת, וייסברגר, נמצאו בבית אליהו, אליזה ויולן. גורלם של יתר בני המשפחה אינו ידוע. חנות הברזלים סגורה, חצרה ובארה טובלים ביבלית. גם שמואל

וייסברגר ובני ביתו טרם חזרו. זה גם מצב חנות המעדנים של אליעזר ליכטמן, בה נהגנו לקנות כל טוב. הוא היה ראש הקהילה האחרון בטורנא. ביתו וחנותו של מנשה שוורץ נעולים, ותריסיהם מוגפים. משפחת שטיינברגר נמנתה עם בעלי הפריבילגיות שהורשו להישאר בביתם ואף להפעיל את הקיוסק שלהם, בו נמכרו סיגריות וטבק שנחטפו בחורף ע"י קלגסי "צלב החץ". כחייל קרבי לשעבר, בעל אותות הצטיינות רבים, קיווה ש"מולדתו" הגלותית לא תבגוד בו... לעומת זאת, חתנו, יצחק שוורץ, נלקח למחנה, יחד עם בתו ונכדו. זה היה גם קצם של יוסף ליכטנשטיין, בעל המכולת החייכן, ורעייתו; שמואל ומרים בניהם ניצלו בבודפשט. חנות הבגדים של ברנט הועברה לידי יוסף וידר. שתי המשפחות נספו באאושביץ: משפחת ברנט ופילק, יוסף ורחל וידר עם ארבעת ילדיהם הקטנים מנאג'האלום. מרפאת ד"ר כהן, הנמצא עדיין בעבודת כפייה, וכן איטליז פרידמן, אינם פועלים עוד. בחצרם הגדולה שיחקנו בימי חג הסוכות. מי חזר ממשפחות גדולות וכבודות אלה? עם כולם נפגשנו בבירקנאו. בית אקסלרוד שעל שפת הנהר, סגור על מנעול ובריח. התימצא כאן הדודה האלמנה גב' צייזלר? לא היא ולא אלה שמצאו בביתה אכסניא. גם חצר משפחת גלנץ שוממה.

כמה חסר לי קולם המסולסל של ילדי ה"חדר"! כעת אין שומעים עוד אלא את שקשוק מי הנהר. מאז נלקחו בני קהילתנו למוות, ריק המקווה מאדם. רחבת בית הכנסת, אשר נוצלה תמיד לתפלה ולתלמוד תורה, דוממת אף היא. נסענו באותו קרון עם הרב הגאון טננבוים ומשפחתו. בשבת האחרונה בקרון, שבת מברכין, הספקנו לברך את החודש סיון. גם בנותיו ליוונו עד שהובלו למוות אף הן, באחד הטרנספורטים, ואילו אנו שוחררנו בבירקנאו... שוב שיחזרתי בעיני רוחי את ימי החגים הנהדרים, המאושרים, את רבנו הקשיש עטור זקן השיבה, נכנס לבית הכנסת בליל "כל נדרי", כשגברים ונשים, לבושים בגדי לבן, ממתינים בקדושה ובטהרה לכניסת היום... בבית אף הודלקו נרות הנשמה, והאבות ברכו את ילדיהם. לאחר מכן נחפזו לבית הכנסת, כדי לחיות את היום הקדוש בתפלה כנה וזכה... בראש השנה, שהו הורינו רוב שעות החג בבית הכנסת, ואילו אנו לא חוייבנו אלא בשמיעת קול שופר. כמה שמחו הורינו, עם הגיענו לבית הכנסת בלבוש חגיגי!... באיזו התלהבות הכינונו את דגלוני שמחת תורה, ובאיזה להט אמת רקדו הבנים, כשספרי התורה בידיהם! לאחר התפלה, השתתפו כל בני הקהילה בקידוש, כמשפחה אחת גדולה... בחג הפורים, התאספנו כולנו עד חצות בבית הרב הפורימי שנבחר ליום אחד, לחזות בנועם המסיבה שארגן ולהשתעשע מחכמתו ומבדיחותיו השנונות... בפסח עזרנו באפיית המצות, והשגחנו שמא תיהפכנה ח"ו

לחמץ. כאשר לא נאפו בזריזות הדרושה, ואמנם החמיצו, חטפנו אותן כמעדן... בשבועות, קושט בית הכנסת בירק ופרחים, ודמה לגנות עלי נהר, או אף להר סיני בפריחתו החד פעמית בשעת מתן תורה... בתשעה באב הלכו רק הגברים לבית הכנסת, ואילו הנשים קראו את מגילת איכה ואת הקינות בבית. זכור לי, איך ישבנו בחצרנו על שמיכות, ואמא הצדקת, הי"ד, הקריאה לנו בעצב וכדברה רתת, סיפורים על חורבן ירושלים, בעוד אנו מזילות דמעות ומתאבלות עמה...

כל אלה הזכרונות לא יסופו ולא יסורו מלבי לעולם. בני קהילתנו, שרובם ככולם נהרגו על קדוש ה', חיים בנפשי, על כן גמרתי אומר להנציח כל שמותיהם בדפים הבאים. באותן שעות, בהן התהלכתי בטורנא הריקה מיהודיה, הגעתי סוף סוף למסקנה, כי רק בארץ ישראל תהיה תקומה לעמנו שכור הסבל...

רשימת חברי ק"ק טורנא לשעבר

1) אהרנפלד יצחק ואשתו שרה.

2) אונגר ינו, אשתו ארנייקה דויטש ובתם גיונגי אבדו באאושביץ; בנם לצי מת אחרי השחרור.

3) אטלס יוסף ורעייתו, בנו ונכדיו.

4) משפחת אייכנר.

5) משפחת אקסלרוד.

6) ביטרמן לייב, רעייתו ושלושת בניו: יונה , חיים, שמעון; בתם פני ונכדיהם – נרצחו כולם.

7) בלעך אמיל האב, אשתו וילדיו: אירן, צילה, הרמינה, חיים, הילדה – הושמדו; אליעזר, סרניי, גיזלה, אברהם וינו נותרו בחיים; אשת בלעך אברהם הבן, אדית לבית פישר ושני ילדיה – הושמדו באושביץ.

8) בראון שרה מתה במחנה.

9) בריסק דב, אשתו מינדל פרידמן; ילדיהם: שאמו, ברטה, נוח, ישראל ומרגיט – נטבחו ע"י הנאצים; לאיוש, משה, פרלה , יוסף וסרניי – עלו ארצה.

10) בריסק יוסף, אשתו יוטה וילדיהם בחולון.

11) בריסק לאיוש, אשתו ארנייקה בלקני וילדיהם עלו ארצה.

12) בריסק שמואל ובנו נרצחו; אשתו, רבקה רוסניאק ובנותיה עלו ארצה.

13) בריסק שרה ובעלה חיים סנדרוביץ' – בבני ברק.

14) ברנט שנדור, אשתו וילדיהם אלה ולצי – זה האחרון לבדו נותר בחיים.

15) ברצ'יק יעקב, אשתו מנצי דויטש, ילדיהם: לאה, טומס, דוב – כולם שרדו.

16) ברקו יוסף, אשתו חנה גליק, ילדיהם לסלו ומיקלוש – זה האחרון בלבד שוחרר.

17) גוטמן יעקב האב, אשתו רחל, ילדיהם: רבקה, בריינדל, מלכה, אסתר, ליזה, דבורה, מרים, אליעזר, דוד, יוסף.
גוטמן דוד, אשתו גיטה פרלשטיין, ילדיהם:ליעבע, יעקב, אליעזר, אהרון, פערל – הושמדו; בריינדל ורבקה זכו להנצל.
גוטמן יוסף, אשתו: רבקה לבית קליין; ילדיהם: חיה-ליעבע, יעקב, מרים ומלכה – בחיים... משה, שלמה, רחל, חוה והוריהם – נכחדו באושביץ.
גוטמן יעקב, אשתו: אסתר לבית ליליגג וילדיהם – הובלו למחנות בסלובקיה.
גוטמן ליעבע, בעלה מייזלס ושני תאומיהם לא חזרו.

18) גולדברגר, אשתו וילדיהם, נלקחו ראשונים כאזרחים זרים.

19) גולדמן אביגדור, עלה ארצה.

20) גליק זולטן.

21) גליק יעקב ודבורה אשתו אינם עוד; ילדיהם: דוד, פייגי ובלומה.
22) גליק עמנואל, אשתו רוזה. נהנו מזכויות יתר, ובכל זאת נלקחו בדצמבר; בתם יוליה שבה הביתה; אחיה: זולטן, מרים, חנה, אליזבט ושרלוט – נרצחו.

23) גלנץ אהרון (בגולה נקרא "ארנו") שוחרר לבדו; אשתו וילדיו: רחל, רייזל, שרה-רבקה, פערל, לאה, יצחק-יהושע – נרצחו באושביץ.

24) גלנץ חיים, עלה ארצה עם משפחתו.

25) גלנץ יהושע, אשתו יוליה; ילדיהם: אלאדר, ינו, מרגיט, אירמה, ברטה, פפי, אולגה, דז'ו.

26) גלנץ ליפוט, אשתו חנה-שרה; ילדיהם: יעקב, ראובן, רבקה, ברטה, רזלה, נרצחו באאושביץ; יצחק לבדו נותר חי; כיום – בארצות הברית.

27) משפחת גרוסמן

28) גרינהוט אדולף, אשתו וילדיו מיקלוש ואילנה, וכן נכדיו, כולם נרצחו ע"י הקלגסים הגרמניים.

29) גרינהוט מיקלוש, אשתו ושני ילדיו.

30) גרינשטיין, אשתו ארנייקה לבית קאופמן וילדיהם, כולם נהרגו על קדוש ה'.

31) גרינשפן ואשתו ארז'י גליק, לא שבו מאושביץ.

32) דויטש יוסף, אשתו וילדיהם מיקלוש ואירן – כל המשפחה נהרגה.

33) דויטש מיקלוש, אשתו לבית קוט, נהרגו עם שני ילדיהם.

34) דויטש שמואל, אשתו מרים–לאה כהן; ילדיהם: זולי, מיצי, רוז'י, ארתור, מלכה ואהובה.

35) דרקסלר אלאדר חזר הביתה; אשתו לבית מוכס ושני ילדיו – נרצחו.

36) דרקסלר מור ואשתו; ילדיהם: דז'ו, ינו, אלזה, מרגיט, וכן נכדיהם נטבחו באושביץ.

37) הולנדר אברהם, רוז'י ופרלה נרצחו; הולנדר יואל נפטר אחרי המלחמה.

38) הרשקוביץ' יוסף נשאר בחיים; אשתו ובתו רבקה לא שבו.

39) ובר מיקשה ואחותו נהרגו בטורנא עוד בשנת תרצ"ה.

40) וידר אליעזר, אשתו לוסי לבית גליק, בניו: משה ויוסף, חיים באמריקה.

41) וידר אהרון, אשתו הלנה לקס, וילדיו ארתור ויוטה – ניצלו.

42) וידר ברוך, אשתו מרים; ילדיו: אהרון, יולן, יוסף ואליעזר שוחררו; מרגיט ומשפחתה נהרגו.

43) וידר יולנדה, בעלה הנרי אלפנט, ילדיהם ג'ק וסלביה – חיים הצליחו להגיע לאמריקה.

44) וידר יוסף שוחרר; אשתו רחל סימקוביץ' וארבעת ילדיהם – נהרגו באושביץ.

45) וידר מרגיט, בעלה אברהם שאהן, וילדיהם: יוסף–יהושע, רחל, בלומה, הנדל, יעקב – כולם הושמדו ע"י הנאצים.

46) וייס ארמין, אשתו וילדיו: בנדי, אברהם יצחק, וילמוש – קרבנות אושביץ; בלומה שוחררה.

47) וייס יוסף מת בביתו; רעייתו ברטה גלנץ, ילדיהם: דז'ו, שנדור, שמואל, אברהם ומרים – נקטלו באושביץ ובמחנות עבודה; יולנדה, קלרה ואלי נשארו; דודה וייס הומתה בבית החרושת ללבנים...

48) וייסברגר דב, מת בביתו; רעייתו, ילדיו: רבקה, דבורה, שמואל, משה-צבי, הנדל, כולם קרבנות אושביץ; חיה, אליהו, בריינדל - שוחררו.

49) וייסברגר פני נקברה בבית.

50) וייסברגר שמואל עם אשתו וילדיו נהרגו במחנה.

51) ושברי, אשתו גיזלה שטיינברגר, ילדיהם, ארז'י ומנצי.

52) טננבוים הרב מנחם-מנדל, הראב"ד, הגאון הצדיק תמים; אשתו חיה-גיטל נפטרה עוד בטורנא אך ילדיהם משה, שמואל, חנה - נפלו קרבן לשלטון הרשע במלכות "הרוצח בכפפות הלבנות", ה' ימגר את כל פושעיה; וזה היה גורל בנו: הרב טננבוים שמואל, אשתו: מרים שטרן; ילדיהם: ישראל-חיים (בבית), שרה, חנה, רבקה-פרומה, שרגא-צבי, יוסף-יהודה, עלו אף הם השמימה בתאי הגזים של אושביץ; דבורה, טאובה , סלובי, בריינדל ויעקב שוחררו.

53) יעקובוביץ ואשתו פנצ'י ליכטמן, לא חזרו.

54) ד"ר כהן - שוחרר.

55) הרב לוי יהודה, אשתו - שרה לבית טננבוים; ילדיהם - אסתר ופנחס; ארבעתם נרצחו, ומצפים מה' אלוקי ישראל לנקמת דמם השפוך.

56) ליבוביץ אברהם-דב; אשתו: בריינדל לבית וינקלר; ילדיהם - פרידה, אסתר, עדה ויוכבד מצאו את מותם באאושביץ. רבקה ושמואל שוחררו (שמואל מת בבודפשט).

57) ליכט ובתו.

58) ליכטמן חיים, אשתו ושני בניו, כולם נרצחו.

59) ליכטמן אליעזר, אשתו הייצ'ו וארבעת ילדיהם נרצחו.

60) ליכטנשטיין יוסף, אשתו: צילה בלעך - מתו באושביץ; ילדיהם, שמואל ומרים, שוחררו בבודפשט.

61) מלץ נשאר באושביץ; אשתו, יוליה גליק, שוחררה.

62) נוימן ברצי, אשתו וילדיהם.

63) נוימן יעקב ואשתו.

64) נוימן מת בבית; אשתו וששת ילדיו (ברצי, יעקב, שמעון, זולי, פאיישו ומרגיט) ונכדיהם – כולם נאכלו בלהבות אושביץ.

65) נוימן שמואל מת בבית; אשתו פני; ילדיהם: מרגיט, ארנייקה, ארז'י, אלזה, אולגה, רוז'י, זולטן – כל המשפחה שוחררה.

66) נוימן שמעון, אשתו פנינה הולנדר ובתם הקטנה נספו.

67) פבר אברהם ואשתו מאני.

68) פבר חיים ואשתו. בתם, מאני, מתה בבית. ארנייקה, אלזה, שמואל ואשר – שוחררו.

69) פבר יעקב; אשתו וילדיו: חיים, אליעזר, אברהם.

70) פולק ארנו, מת במחנה עבודה; אשתו מרים לבית לנגיל, שוחררה.

71) פולק מאיר, מת בביתו. אשתו רחל וילדיהם: אדולף, אירן, גיזלה, ארנו, ז'יגה וינו – מתו באאושביץ ובמחנות עבודה; שרה התיישבה בקאשוי ושנדור בטורנא.

72) פריד יוסף ואשתו; בנותיהם, בז'י ואילנה כולם נרצחו.

73) פרידמן דוד; אשתו: פרל מורוואי; ילדיהם: שמואל, שלמה יהודה, מרגיט, ישראל, סרניי, רז'ין, מרים, פייגי – נרצחו; דב מרדכי, אברהם, משה, יולן, אלישבע ובלה – שוחררו.

74)פרל, אשתו פירושקה–פאולה ובנם דוצי – נכחדו באאושביץ.

75) צייזלר ואשתו.

76) צימרמן אימרה ואשתו, מצאו את מותם בתאי הגזים של אושביץ.

77) קאופמן דוד, עלה ארצה עם משפחתו.

78) קאופמן חיים, אשתו וילדיהם: דוד, יוסף, ארנייקה.

79) קאופמן יוסף, אשתו וילדיו.

80) קליין. שני בניהם בארצות הברית.

81) ד"ר קליין.

82) קרולי.

83) קרמר בלה, אשתו ושלוש בנותיו: מרגיט, אגנס ואדית, נשארו באושביץ; אוסקר ושנדור שוחררו עם אביהם.

84) קרמר דוד, אשתו; ילדיהם: חיים, צבי, ציפורה, הנדל.

85) קרמר חיים, אשתו, לאה שוורץ, בנותיהם, ינטה ושרה, כולם נטבחו.

86) קרמר הנדל ואולגה.

87) קרמר וולנדה (יולן); בעלה, דוד שוורץ, ובנם, ישראל-וולף – מתו באושביץ; עזריאל-מרדכי שוחרר.

88) קרמר מנדל צבי הכהן; אשתו: פייגי פישר; ילדיהם: ישראל-משה, דב, חוה, רחל.

89) קרמר מרדכי, אשתו פני לבית רוזנפלד.

90) רוט דוד מת בבית; אשתו, שרלוט נוימן, וילדיה – מרגיט, ינו, גיזלה, אירן, שנדור, ארנו – נשרפו באאושביץ; ארז'בט שוחררה; יוסף חי כיום בארצות הברית.

91) ד"ר רוט ינו, עורך דין, לא חזר...

92) רוט לינה – אושביץ...

93) רוט מיכאל, אשתו ושני ילדיהם, מיקשה ופירושקה, וכן נכדיהם, נפטרו באאושביץ; בנם ארנו שוחרר עם משפחתו.

94) רוט מיקשה, אשתו ובתו הקטנה באושביץ... רוט הרמן-צבי, אשתו ארנייק לבית הרץ ושתי בנותיהם – תחילה עלו ארצה, אח"כ ירדו לאמריקה...

95) שוורץ גיולה, אשתו, אמו, 14 ילדיו וסבתא שוורץ – נשרפו באושביץ...

96) שוורץ יחזקאל שוחרר, אך אשתו, מרים לבית דויטש, וילדיהם – בלומה, יעל, פרדל, מנדל-מאיר, לאה-צביה, אסתר – לא חזרו מאושביץ; בנם יצחק שוחרר.

97) שוורץ יצחק ואשתו שרה שטיינברגר נותרו באושביץ; בתם פרחה קלרה שוחררה.

98) שוורץ מיכאל, אשתו מינדל, מתו בבתיהם; ילדיהם: שמואל, רז'ין, זולי, ברטה, אסתר, איזידור - סיימו את חייהם באאושביץ עם משפחותיהם; יחזקאל, בלה, גיזלה - שוחררו.

99) שוורץ מנשה ואשתו אידה; ילדיהם: ויקטור, שמעון, למו, רוז'י, אלה, אירן, מתו במחנה; שרגא ניצל וזכה לעלות לארץ ישראל.

100) שטיינברגר איגנץ, אשתו אסתר רוט ובתם שרלוט הוצאו להורג למרות זכויות היתר שלהם.

101) ד"ר שטיינר יוסף,'רופא, נלקח ראשון מטורנא; אשתו, אלזה נוימן ובנותיו, ורה וז'וז'י, ניצלו.

קורא נכבד,

מניתי לפניך 101 משפחות יהודיות יקרות שרוב בניהן לא זכו לחיות עמנו פה בציון. 101 בתי אב אלה, שבנו את קהילתנו, נשארו קטועי איברים עקב השבר. אהבתי את כולן, לכן לא יכולתי לפסוח על אף נפש מישראל שהכרתי בטורנא. היו אלה יהודים אצילי רוח, ביניהם תלמידי חכמים ומשכילים שהעשירו את ספרות ישראל ופעלו לא מעט להעלאת רמתם הכלכלית של גויי הארצות. עתיד הקב"ה להיפרע מאומות העולם, ולנקום את דמו השפוך של כל פרט ופרט מישראל, אמן, כן יהי רצון.

לוח זכרון לחללי קאשוי, ספשי וטורנא

א-ל מלא רחמים שוכן במרומים, אשר בידך נפש כל חי ורוח כל בשר איש, המצא מנוחה נכונה על כנפי השכינה בעבור נשמותיהם של מאות ריבוא מאחינו בני ישראל, שנשחטו ונחנקו ונשרפו לאפר ע"י הצורר הגרמני ימח-שמו, ביניהם, ארזי לבנון, אדירי תורה, קדושים וטהורים, ראשי ישיבות ותלמידיהן, תינוקות של בית רבן שלא חטאו, צדיקי עולם, רבני ישראל על כל קהילות הקודש, שמסרו נפשם על קדושת שמך, נשמות קרובינו שנספו בתוכם, זכרם אלוקינו לטובה, ונקום נקמת דם עבדיך השפוך.

יהדות טורנא-בנותיה.

(הרשימה הורכבה ע"י זאב ויסברגר, רחובות.)

"ורבים מישני עפר יקיצו... והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע, ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד"

(דניאל י"ב, ב'-ג')

סיקסו

קהילה בעלת עבר מפואר ומוסדות רבים. פעלו בה חברה קדישא, קופת "גמילות חסדים", חברת ש"ס, תלמוד תורה, בית ספר עממי, רב, דיין (בתקופה מסוימת - שני דיינים), שני מלמדים, שני מורים, מזכיר, שמש, שרת בבית הספר ובבית הכנסת, אחראי על המקווה, שומר בית העלמין, אגודת נשים ו"תפארת בחורים". ראב"ד הראשון, ר' מנחם-מנדל שיק זצ"ל, (מצאצאי המהר"ם שיק תקס"ז-תרל"ט) היה פוסק גאוני ולוחם תקיף נגד הרפורמרים ונגד לימוד חכמות חיצוניות, בעקבות סבו המפורסם. ואילו ראב"ד האחרון, בן לשושלת יונגרייז הנודעה, נלקח למחנות ההשמדה בראש צאן מרעיתו.

אבאוי-סנטו

קהילה חשובה, בעלת תלמוד תורה מעולה, בית ספר יסודי מצוין, וכן ישיבה ידועת שם, בהנהגת הרה"ג דויטש. מבין רבניה הדגולים, בלט בעל ה"שמן רוקח". כאן פרחו חברת ש"ס, ביקור חולים ואגודת נשים.

פורו

קהילה זעירה, אבל תוססת ואיכותית מאוד. תחילה צורפה לספשי, אח"כ לסנטו, ובשנת 1810 הוכרה כעצמאית. נמצאו בה בית כנסת ומקווה טהרה. רבה הראשי האחרון, הגאון ר' יצחק כהנא זצוק"ל, גורש למחנות המוות יחד עם כל חניכיו.

אנץ'

קהילה בת 100 נפשות, שהצטיינה בחיים יהודיים אקטיביסטיים. במסגרתה פעלו תלמוד תורה, חברת ש"ס, קופת צדקה ו"תפארת בחורים". הקהילה העסיקה מלמד טוב ושוחט בעל שעור קומה. עד לתקופת השואה, עמד בראשה הגאון ר' יחזקאל שרגא ציטרון, אחד המבריקים שבבוגרי ישיבת פרסבורג המעטירה.

גנץ'

קהילה קטנטונת בעלת צביון חרדי מובהק. בית הכנסת נחנך בשנת תקע"ה, ובחצרו שכנו המקווה ודירת השוחט. אורגנו בה חברה קדישא, אגודת נשים ותלמוד תורה למופת!...

ספשי

קהילה מקומית מאורגנת (איזור מולדאווה שבסלובקיה, להבדיל ממולדביה שברומניה על גבול רוסיה) שנוסדה בתחילת המאה הקודמת. בתקופת השואה, מנתה עיר ואם זו 40 משפחות. רבה המפורסם ביותר, ר' שלמה זלמן בייטום, היה אחד מגדולי ההלכה בהונגריה, ואילו הראב"ד האחרון, הגאון ר' משה טננבוים, בן הראב"ד מטורנא היה אחד המוצלחים שברבני ספשי, מכל הבחינות. כמובן, גם שם פעלו חברת ש"ס ותלמוד תורה מפוארים.

חברי ק"ק ספשי לפני השואה

1) אייזן זולי.
2) אייזן ינו.
3) בודנר ינו ומיקלוש.
4) בוקור לאיוש.
5) גוטמן ארנו ומשפחתו.
6) גלוק ארנו.
7) גלוק יוסף.
8) גרוס בנו.
9) משפחת גרטנר.
10) דוידוביץ' אימרה.
11) דוידוביץ' אמיל.
12) משפחת דויטש שרה.

13) הס ארנו.
14) משפחת ווייל.
15) וייס איזידור.
16) וייס בלה.
17) הרב הראשי טננבאום משה.
18) לוי איגנץ.
19) ליבמן ב.
20) ליכטמן ארנו, לאה, ארווין, פרדי אושביץ; 2 בנים נשארו בחיים.
21) לסלו ארנו.
22) מנגל – משפחה.
23) מנצה, אחים.
24) ד"ר פודור ינו.
25) פלברבאום – שוחט.
26) פריד – משפחה.
27) פרידמן ש.
28) פשקס לאיוש.
29) פשקס ליפוט, אלמנתו.
30) קאופמן, בנו.
31) ד"ר קליין בלה.
32) משפחת רוזנברג.
33) רוט ליפוט.

חברי ק"ק יסו פופרוץ'

1) ברקו אליס – שרה – אאושביץ.
2) ברקו ארתור – פופרוץ'.
3) ברקו בלומה – אאושביץ.
4) ברקו הניה הרמינה – אאושביץ.
5) ברקו יהושע – אאושביץ.
6) ברקו שמואל-יהודה, יולנדה (יולן) ויוסף חיים – אאושביץ.
7) שומל חיים – אאושביץ.
8) שומל יצחק – אאושביץ.

חברי ק"ק בודולו

1) יהודי אחד – קורנהייזר.

חברי ק"ק מקרנץ

1) משפחת זלצר.
2) משפחת לבקוביץ.

נג'ידה

קהילה קטנה ונחמדה, בת 80 נפש. רבה הראשון היה הצדיק הגדול ר' יצחק הלוי ביליצר, בן הרב מאונסדורף. בעת פטירת נכדו, ר' צבי רייכמן, ב-תרצ"ג, הספידו ר' יוסף גוטמן בגליון העתון היהודי מיום ה-י"ז אלול תרצ"ג, כדלהלן:

"אבל כבד פילח את מנוחת השבת של יהודי נג'ידה השאננים. הרב הראב"ד רייכמן החזיר נשמתו לבורא בגיל 74, לאחר מחלה ממושכת. הוא היה נכדו של הצדיק המפורסם מנג'ידה, הרב יצחק ביליצר, התחנך בביתו, ולאחר פטירת סבו – נבחר לראב"ד של הקהילה. כמעט שנות דור

כיהן כרועה רוחני נאמן לקהילתו. מעולם לא סר החיוך מעל פניו, שהפיקו טוב לב ואצילות נפש. חלק ניכר ממשכורתו הצנועה הקדיש לעניים."

בשנים האחרונות יצאה לאור עבודתו ההלכתית אגדתית "הר צבי", המעידה על למדנותו המופלגת, חריפות שכלו ואינטואיציה רבה אשר ניחן בה.

צוואתו מכילה פרטים אופייניים מאוד לאישיותו כרב חרדי הדוחה כל פשרה עם המוסכמות החדשניות: בין היתר, הוא אוסר על יהודים הנוהגים להתגלח את הנגיעה בגופתו או בארונו, אלא אם כן יואילו לקבל על עצמם נדר, שלא יתגלחו עוד לעולם.

הלוויתו נתקיימה ביום א' אחרי הצהריים, וקדם לה "הקפה" שנערך בבית הכנסת, כפי שנהגו בארצותינו. כיוון שנפטר ללא ילדים, נאמר הקדיש ע"י בן דודו, הרב פלברבאום, אח"כ ספדו לו, בזה אחר זה, הרב בראך מקאשוי, הרב טננבוים מטורנא, הרב שוויגר מסינה, הרב אדלר מהאנושפלווה, הרב פלברנד משבש, הרב טננבוים מספשי, הרב יונגרייז מז'אדאני והרב יונגרייז מפראשוב. הנפטר נטמן ליד גופת הצדיק הגדול.

רבה האחרון של הקהילה, ר' ישראל פלברמן, נמנה עם קרבנות השואה.

הרנאד-ז'אדאני

חיים יהודיים תוססים איפיינו קהילה קטנה זו, בת 60 הנפשות. היה כאן בית כנסת, מקווה, שוחט, וכמובן גם רב, ששמו הלך לפניו כצדיק וידען גדול, הבקיא בכל ענפי תורתנו הקדושה.

אבאויסינה

בראשית המאה הקודמת היתה זו קהילה גדולה, אך לפני השואה הצטמק מספר חבריה, ולא הגיע עד כדי 100. בית כנסת, מקווה טהרה ותלמוד תורה פעלו אפילו כאן. בשנת תרצ"ה נבחר למנהיג הקהילה הגאון ר' טוביה שוויגר זצ"ל, שנספה בשואה יחד עם צאן מרעיתו.

היו גם כמה כפרים קטנים, בהם התגוררו משפחות יהודיות בודדות, כגון בנקהאזה, בידרלנקה, בודוואסילש. מבין 3 המשפחות היהודיות (ראשיהן: גיולה זינגר, דז'ו כהן, ד"ר פליכס רוזנטל), איש לא חזר מאאושביץ.

יולשוואפו (ליד הכפר סין)

כאן התגוררו 5 משפחות יהודיות: אלמנת אנטל קליין, קרולי קליין, זולטן רוט, דז'ו שפיצר, אלמנת דוד אונגר, משפחת רייך. כולם, על טפם, נספו באושביץ, פרט לבתו של דז'ו שפיצר, בז'י נדלר, החיה כיום בארצות הברית, ואולגה, הנמצאת עמנו בישראל.

אגרסג

על קהילה קטנה זו, טרם נחשף מידע שהגיע לידינו. אלמנת שמעון קליין ובתה, אשת זולטן רייך, הלכו לעולמם בשואה.

פרקופה

גם קהילה זו טרם זכתה לתשומת לב מספקת. אברהם וגינו בראון נרצחו אף הם באושביץ...

סולושארדו

ק"ק זעירה נוספת אשר קופחה בגלל היות חבריה ספורים על כף היד. משפחת דנציגר נכחדה כמעט כולה במחנות המוות.

סינפטרי

גיולה רבין יפה הנפש ובעל ההכרה הדתית העמוקה, וכן רעייתו, שתו את כוס התרעלה של אושביץ. בתם, מרגיט, אלמנת מיקלוש קליין, מתגוררת כיום במישקולץ, ואילו בנם , בלה רבין, חי במושב שפיר.

טורקומיאטי פאול כהן החרדי מאד נהרג עם משפחתו במחנות הריכוז וההשמדה...

טורנאדשקה מיקשה פלד ובני ביתו באושביץ...

סגליגס אדולף רוט ויקיריו – אושביץ...

וורבוץ אלמנת דניאל פישר ובתה הנשואה לביקסר – נשארו באושביץ...

טורקפולנה אלמנת חיים קליין, בנה ארנו ובתה הרווקה – לא שבו מהגיהנום של אושביץ...

בודווה-סילש ליפוט כהן, גיולה לווינגר, פ. רוזנטל.

סנט-יקב משפחת כץ.

ז'רנו משפחות אלטמן ווייסמן.

אויפלו משפחת בראון.

שומודי משפחת לוי.

צ'ץ משפחת אינדיג.

אלמש - יבלנוב

יעקב רוט, אשתו: אֶטל גרטנר; ילדיהם: שמעון, רייזה נהרגו, סערל ואברהם ניצולו ועלו לארץ ישראל. יונש רוט, אשתו - אֶטל כהן; ילדיהם: זולי, הוגו, שמעון, לצי, שמואל לזרוביץ', אשתו רגינה אייזן. ילדיהם: טיבי, חיים, אליעזר, מרים, חנה, ינו.

גורגו-חרחוב

שנדור רוט, אשתו סרניי סנצוש, ילדיהם: בלנקה, ינו, אירן, לצי, מוריץ לזרוביץ', אשתו מרגיט סס, וכן חמשת ילדיהם, משפחת לבקוביץ, משפחת רוט.

יבלונץ משפחת אונגר.

קורטווייש-חרושוב משפחת שפר.

סין

כאן נולדתי, וכאן התגוררו אבות אבותי המהוללים. לפי עדות המצבות, כבר בשנת תק"ס לערך התיישבו כאן יהודים. ב-תר"ל היו כאן בית כנסת מפואר, שוחט ומלמד. סבי, ר' יוסף ווייס זצ"ל, הנהיג את הקהילה בראשית התפתחותה. במרוצת השנים, הפכה לאחת הקהילות המשגשגות ביותר במחוז טורנא. ב-תר"צ צורפו אליה היהודים המעטים שהשתקעו לפני כן בכפרי תת המחוז בודווסילאש. כך היתה לק"ק עצמאית. כיהן בה רב, שהיה גם רשם נישואין, לידות ופטירות. ב-תרצ"ז, לאחר פטירת סבי, נתמנה לראש הקהילה אבי, ר' נוח מרדכי, מבוגריה המצטיינים של ישיבת פרסבורג, שהיה לא רק תלמיד חכם, אלא גם משכיל ואיש אופקים.

ראב"ד של ק"ק סין היה ר' יעקב נויפלד זצ"ל, נכד הצדיק מטורנא ובן הרב ר' שמשון, דיין דק"ק מישקולץ. לאחר מכן, היה לראש הקהילה הרב

הגאון יהודה לוי, חתנו של ר' שמואל טננבוים מטורנא. שוחט הקהילה היה ר' דוד אייזדורפר, הגאון בעל אורח חיים החסידי.

חברי ההנהלה היו כולם משמנה ומסלתה של קהילתנו... מביניהם, איש לא חזר מתאי הגזים של אאושביץ:

1) בראון שמואל הי"ד.

2) הרשקוביץ בלה הי"ד.

3) ד"ר ליסאואר דז'ו הי"ד.

4) רבין שנדור הי"ד.

5) שפר דז'ו הי"ד.

עד כאן הרשימה שריכז מר זאב וייסברגר, רחובות.

ידידי הקורא,
המידע שדלית בעקבות מחקרנו בוודאי ישמש לך אתגר לחיפוש חומר נוסף על תולדות הקהילות בסלובקיה בפרט – ועל קהילות יהודיות קטנות כמות ורבות איכות אחרות שנספו בשואה, וטרם נתכבדו במצבת זכרון כזאת בכלל... אל תמנע עצמך מלבדוק היטב כל סוגיא בתולדות הערים והאמהות בישראל לפני חורבן אחרון ובהשפעתו. במקביל לאהבת ציון, זכור נא תמיד:**"אלה מסעי בני ישראל..."**
(במדבר ל"ג, א')

השלמה ליוצאי טורנא וסביבתה

קופת גמ"ח לזכר קדושי טורנה

הכתובת למכתבים:

1) בתל אביב: דוד אהרון זוהר, טורי זהב 2, ת"א.
2) בחיפה: חביבה גסנר, רחוב מיכאל 23, חיפה ת.ד. 5309.

קרנות:

1) הקרן ע"ש הגאון ר' מנחם מנדל טננבאום ומשפחתו זצ"ל, הי"ד.

2) הקרן ע"ש משפחת גלנץ ז"ל, הי"ד.

3) הקרן ע"ש הזוג: שלמה-זלמן ורייזל פיין מק"ק קובצ'הזה ז"ל, הי"ד.

4) הקרן ע"ש משפחת גוטמן זצ"ל, הי"ד.

תאריכי היאהרצייט - יום הזכרון - לארבעת הטרנספורטים,
שבהם נלקחו יהודי טורנא מקאשוי למחנות

א. הטרנספורט הראשון - **כ"ד אייר.**

ב. הטרנספורט השני - **כ"ט אייר.**

ג. הטרנספורט השלישי - **ז' בסיון.**

ד. הטרנספורט הרביעי - **י"ג בסיון.**

...בתאריכים אלה הגיעו יקירינו לאושביץ...

ה' יקום דמם

בס"ד, אלול תשכ"ה.

דברי סיום

יהא ספרון אוטו-חברתי זה מזכרת עולם ליקירינו הבלתי נשכחים ולעפרם המפוזר בעולם כולו:

הראב"ד, הגאון ר' מנחם מנדל טננבאום זצוק"ל, הי"ד, רבנו שמואל טננבאום זצ"ל ומשפחתו היקרה, הי"ד.

ידידינו וקרובינו, יהודי טורנא ובנותיה, הי"ד.

אבי, ר' יוסף גוטמן, הי"ד,

אמי, רבקה לבית קליין, הי"ד.

אחי הקטנים, משה ושלמה, הי"ד.

אחיותי הקטנות, רחל וחוה, הי"ד.

לזכר כל אלה, הוצאתי לאור חיבור זה. ביקשתי להנציח לדורות את הנשמות הזכות והטהורות שעלו השמימה במאה מיתות משונות, ודמן נשפך על קידוש ה' ע"י מלכות הרשעה, שעתיד הקב"ה לעקרה ולשברה באחרית הימים.

"והלכו אליך שחוח בני מעניך, והשתחוו על כפות רגליך כל מנאציך, וקראו לך עיר ה', ציון קדוש ישראל" (ישעיהו ס', י"ד). - נבואה זו תתקיים בעתיד לבוא לגבי צאצאי הפושעים הנאציים. אמן, כן יהי רצון.

מדי קראנו דפים אלה, מרחפת נפשנו חזרה, במבט לאחור, אל עבר קהילותינו המפוארות החרבות, אל ההוד וההדר שנסתיימו בהשמדה אשר לא תתואר ולא תכופר... אך אם בקולו נשמע, יזכור לנו אלוקים אהבת הקדמונים, וישלח את משיח צדקנו אפילו ביום הזה. או אז נבוא על שכרנו, ונפגוש את יקירינו בתחיית המתים...

תקוותי היא, שהקורא יעלעל בחוברת זו באותה אהבה אמיתית, בה נכתבה כל אחת משורותיה.

חתימה

הנני מקדישה עבודה צנועה זו לבעלי האהוב, בן–ציון גסנר, שנלקח עמדי באותו טרנספורט, מבית החרושת ללבנים בעיר קאשוי. ביום י"ב ניסן תש"ה, חזרנו שנינו לקאשוי באותו תאריך, מבלי להכיר זה את זה, עלינו ארצה ע"י שני ארגונים נפרדים, והגענו באותו יום עצמו. מה נסתרות דרכי ההשגחה! בדרכנו לארץ ישראל הכרנו והתקרבנו זה אל זה. הלא סבלנו המשותף ליכד אותנו גם בנתיב היסורים ותלאות ההפלגה על סיפון האניה "פדה"!...

במלחמת תש"ח גויס בן–ציון לצבא. עוד לפני תום המלחמה הנוראה, הוליכני אל מתחת לחופה כארוסתו. נישואינו נתקיימו ב–ו' בניסן תש"ט. אותה שנה אחרי ימים אדומים של פרעות ודמים בשנים שחורות רבות, – חגגנו את חג הפסח הנינוח הראשון בארץ אבות, ונתקיים בנו הכתוב: "ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברינה ושמחת עולם על ראשם, ששון ושמחה ישיגו, ונסו יגון ואנחה".

(ישעיהו ל"ה, י').

*PXT
(Turna)
97 - 1093

RCS